

STATUTY KAPITUŁ KOLEGIACKICH
DAWNEJ ARCHIDIECEZJI GNIEŹNIENSKIEJ

ZEBRAŁ, OPRACOWAŁ I WYDAŁ

KS. STANISŁAW LIBROWSKI

ZESZYT 2

STATUTY ŚWIETNEJ KAPITUŁY W ŁOWICZU

(Cd.)

nieść JOW Książęcej Mości, iż te kurie z dawnych lat opustoszałe zwróciły były na siebie uwagę niegdy rządu pruskiego, który po kilkakrotnych do konsystorza i kapituły czynionych rekwizycjach względem ich restaurowania, gdy ani kapituła z masy swej, ani też dożywotni funduszów tych posesorowie kosztów wielkich na ich dźwignienie podejmować nie mogli³⁴, przeto [4] licytacja onychże za panowania pruskiego przez Kamerę niegdy Warszawską ogłoszona i w r. 1802 dopełniona została. Suma z tej sprzedaży wynikła 1210 talarów prus. albo zł pol. 7260, za konsensem duchownej i świeckiej władzy, na dobrach czystych Dzierzbice³⁵ przez dziedzica tychże jw. Jastrzębowskię, dziś kanclerza metropolitalnego i oficjała gen. łowickiego, z procentu po 5 od sta zapisana jest. W tej sumie na Dzierzbicach znajdują się ex remanentibus massae ecclesiae et sacristiae 740 zł pol. przydane do uzupełnienia sumy ośmiu tysięcy zł pol. tamże zapisanej. Pro wizyją tę całą od owego roku aż do terminu św. Jana r. 1811 ad perceptum fabricae ecclesiae et sacristiae składaliśmy tymczasowie ex decreto capituli gen. Festorum Pentecostes 1803 anni, a to czekając, ażby władza arcybiskupska przeznaczenie tego procentu na potem ustaliła, co też przez statut mniejszy JOW Książęca Mość Dobrodziej urządziła, dochód ten z dwóch kuryli sprzedanych do perceptu massae capituli pro augmento distributionum przeznaczając. Tę relacją in supplementum podanego w roku przeszłym na wizytę generalną sub puncto de aerario ecclesiae opisu czyniemy.

³⁴ Librowski: *Sumariusz kapituły w Łowiczu*, nr 163—165.

³⁵ *Dzierzbice, wtenczas wieś z kościołem par. w dek. kłodawskim.*

Gdy mocą niniejszego statutu zniesiona jest prelatura kustodyi, która była *tertia in ordine*, wypada więc *ex re novi statuti reductionis*, żeby czwarty prałat pozostały archidiacon miejsce kustosza posiadał: aby tak z trzech prałatów teraz i na potem będących proboszcz po jednej, dziekan po drugiej stronie chóru, jak są od erekcyi, zasiadając, trzeci prałat archidiacon już nie przy dziekanie, jak dotąd, lecz przy proboszczu, pierwszym prałacie, na miejscu dawniej kustosza stallum swoje miał na zawsze. Przez co dignitatum praesessionis servata, personatum seu canonicorum ordo iuxta illorum senium observetur. O decyzją w tej mierze, aby ta z władzy arcybiskupiej in sequelam nowego statutu redukcji wydana być mogła, JOW Księżęcej Mości Dobrodzieja pokornie upraszamy.

Ponawiamy, JO Panie, serc naszych wiernie Jemu podległych wdzięczność za Jego znakomite dla kościoła tego dobrodziejstwa, których pamięć w modłach naszych do Boga mieć nie przestaniemy, zostający z najgłębszym uszanowaniem Jaśnie Oświeconego Waszej Księżęcej Mości Dobrodzieja najobowiązańsi [i] najniżsi słudzy — kapituła kolegiaty. W Łowiczu, dnia 25 czerwca 1812 r.

U w a g i. Niezależnie od informacji podanej na s. 354 tomu 42 półrocznika *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* publikacja statutów kapituły łowickiej będzie się składać z pięciu, a nie z sześciu rozdziałów. Z nich pierwszy pt. Erekcje i redukcja znalazł się już w t. 42. W obecnym tomie idzie jako rozdział II: Właściwa redakcja statutów. Po nim następują: rozdz. III — Dekrety reformacyjne (powizytacyjne) arcybiskupów, IV — Ordynacje nie związane z wizytacjami, V — Własne uchwały (postanowienia, dekrety) kapituły.

Również wbrew poprzedniej zapowiedzi (t. 42, s. 354—355) całość statutów zostanie opublikowana według instrukcji wydawniczej dla nowożytnych źródeł historycznych. Na powód zmiany uprzedniej decyzji wpłynął fakt, że większość zebranych przekazów prawnych pochodzi z okresu po 1550 r., a materiał przewidziany do rozdziału III dotyczy wyłącznie czasów nowożytnych.

Rozdział II

WŁAŚCIWA REDAKCJA STATUTÓW

1. WSTĘP

a. ŹRÓDŁO PRAWNE

1° PIERWSZA REDAKCJA ZWODU

Pierwsza redakcja statutów kapituły łowickiej powstała przypuszczalnie pod koniec XV w. Sporządziła ją zapewne jakaś komisja miejscowej korporacji w oparciu o własne przekazy prawne oraz o wzory z zewnątrz — z Gniezna i Łęczycy.

Miejscowymi materiałami prawnymi mogły wtenczas być następujące: 1) dokument fundacyjny i erekcyjny kapituły w Łowiczu wystawiony 25 kwietnia 1433 r. przez arcybiskupa Wojciecha Jastrzębca¹; 2) starsze ordynacje wydawane dla tejże instytucji przez prymasów, znane od 1440 r. (znajdą się w IV rozdziale publikacji); 3) własne uchwały kapituły podejmowane na jej posiedzeniach (ich wybór w V rozdz. wydawnictwa); 4) dokument fundacyjny i erekcyjny kolegium wikariuszy kolegiaty w Łowiczu wystawiony przez arcybiskupa Jana Gruszczyńskiego 3 kwietnia 1467 r.².

Do przekazów własnych i tworzącej się lokalnej tradycji doszedł na pierwszym miejscu wzór pochodzący od kapituły metropolitalnej w Gnieźnie, której prawo było w różnym stopniu źródłem dla wszystkich 12 kolegiat archidiecezji, zresztą nie tylko dla nich. Zważywszy na to, że statuty kapituły w Łowiczu są w swoim układzie bardzo podobne do drugiego z kolei zwodu statutów kościoła katedralnego gnieźnieńskiego, zredagowanych w 1494 r. a wydanych drukiem przez ks. Jana Korytkowskiego w 1883³, można przyjąć, iż powstały właśnie po wspom-

¹ *Zbiór ważniejszych dokumentów natury kościelnej archidiecezji gnieźnieńskiej do lat 1818/1821*, oprac. i wyd. ks. Stanisław Librowski, cz. 3: Ośrodek Łowicz (cyt. *Zbiór dokumentów ośrodka Łowicz*), „Arch. Bibl. Muz.”, t. 35: 1977, nr 5 (s. 293—308); Ks. S. Librowski: *Sumariusz wpisów kopiariusza kapituły kolegiackiej w Łowiczu z przetomu XVIII i XIX wieku (z kontynuacją do roku 1961)* — cyt. Librowski: *Sumariusz kapituły w Łowiczu* — „Arch. Bibl. Muz.”, t. 34: 1977, nr 1.

² *Zbiór dokumentów ośrodka Łowicz*, nr 9 (s. 321—327); Librowski: *Sumariusz kapituły w Łowiczu*, nr 21.

³ J. Korytkowski: *Pralaci i kanonicy katedry metropolitalnej gnieźnieńskiej..*

nianej dacie (1494). Wypadnie tu jeszcze dodać, że aż do 1812 r. wszystkie pięć odmian ustawodawstwa kapitulnego łowickiego nawiązywały w różnym stopniu do wzorów gnieźnieńskich.

Ponieważ wachlarz uprawnień i obowiązków kapituły metropolitalnej był zbyt szeroki w stosunku do korporacji kolegiackiej, prałaci i kanonicy łowiccy zwracali się nierzadko w sprawach ustrojowych do sąsiedniej kapituły w Łęczycy. Kolegiata łeczycka, najstarsza na obszarze archidiecezji (1140 r.), nazwana z czasem archikolegiatą, która sama pod tym względem czerpała kiedyś z Gniezna, stała się później wzorem dla innych kapituł kolegiackich. Odnośnie Łowicza była ona tym bliższą, że ten do około 1445 r. należał do oficjałatu i konsystorza łeczyckiego, a do lat 1522/28 również do tamtejszego archidiaconatu. Nic przeto dziwnego, że w źródłach prawnych kapituły łowickiej spotyka się na drugim miejscu (po Gnieźnie) odnośnienie się do wzoru archikolegiaty w Łęczycy, której statuty z przełomu XIV/XV w. opublikował w 1897 r. Bolesław Ulanowski⁴.

Nie jest przeto prawdą, jak mniemał w 1922 r. ks. kan. Alfons Trepkowski⁵, że kapituła łowicka już w 1461 posiadała własną redakcję statutów. Nagłówek bowiem 20 artykułu statutów kolegium wikariuszy kolegiaty w Łowiczu, na którym jako dowodzie opierał się wspomniany, brzmiący „Haec sunt excerpta de statutis dominorum praelatorum et canonicorum de anno Domini 1461”⁶, stanowi tytuł zbiorczy czterech szczegółowych uchwał tamtejszej kapituły z wymienionego roku dla jej najbliższych pomocników (wikariuszy), a nie dowód na ówczesne istnienie zwodu kapitulnego.

2° DRUGA REDAKCJA STATUTÓW Z 1528 ROKU

Pierwszy, zresztą niezbyt stary, zwód statutów kapituły łowickiej spalił się w 1525 r. podczas wielkiego pożaru Łowicza, którego łupem padła także kolegiata i zabudowania jej duchowieństwa⁷. Upłynęły 3 lata,

(cyt. Korytkowski: Prałaci i kanonicy), t. 4, Gniezno 1883, s. 579—614: Dod. B. Statuta ecclesiae Gnesnensis.

⁴ *Statuta capitulorum Gneznensis et Poznaniensis ecclesiarumque collegiatarum Varsoviensis et Lancienciensis*, ed. B. Ulanowski, w: Archiwum Komisji Prawniczej AU, t. 5, Kraków 1897, s. 451—546; s. 531—546: IV. Statuta ecclesiae collegiatae Lancienciensis.

⁵ Archiwum Archidiecezji Warszawskiej (skrót: AAW): Statuta et privilegia Insignis Capituli Loviciensis (cyt. Statuta Capituli Loviciensis), vol. I, bez sygn., s. 75.

⁶ Archiwum Kapituły w Łowiczu (skrót: AKŁ): Statuta venerabilium dominorum Vicariorum perpetuorum ecclesiae collegiatae Loviciensis (cyt. Statuta Vicariorum Loviciensium), bez sygn., s. 7, art. 20.

⁷ Librowski: *Sumariusz kapituły w Łowiczu*, nr 48—49.

zanim korporacja kanonicka okrzepła po tym strasznym wypadku. W międzyczasie przygotowano nową redakcję statutów. Może odtworzyli ją z jakiegoś ocalałego odpisu nie znani nam przedstawiciele kapituły, którzy więcej od innych pamiętali poprzedni układ artykułów. Nie jest wykluczone, że przy tej okazji dodano pewne nowe punkty z najnowszych dekretów własnych. Trzeba tylko podkreślić, że niniejszy zwód dość często powołuje się na poprzedni, kiedy to zaleca prałatom i kanonikom, ażeby postępowali zgodnie z miejscową, stabilizującą się już tradycją. Nową redakcję statutów zatwierdzili i przyjęli członkowie kapituły obecni na jej posiedzeniu generalnym Niepokalanego Poczęcia NMP 1528 r. (rozpoczynającym się 9 grudnia)⁸.

Przedstawiany tu zwód statutów nie został ułożony całkiem logicznie (o poprzednim niczego pod tym względem nie możemy powiedzieć). Powodem tego mógł być pośpiech w redagowaniu i niewystarczalność bazy materiałowej. Mimo to, jak na stosunkowo młodą kapitułę (istniejącą od 1433 r.), rozplanowanie poszczególnych artykułów powinno być poprawniejsze. Tylko bowiem kapituły dawne — na skutek ustawicznego dokładania do pierwotnej redakcji nowych punktów — miały jakieś prawo do posiadania zdeformowanego konspektu swojego ustawodawstwa⁹.

Do zводу statutów z 1528 r. doszły w drugiej połowie XVI w. tylko cztery nowe artykuły (57—60). A potem w ciągu całego XVII stulecia niczego do niego nie dodano.

Jak odnośnie spalonej redakcji statutów, tak też na temat niniejszej nie znajdujemy w aktach żadnej wzmianki o zatwierdzeniu którejkolwiek przez arcybiskupa. I tak pozostało na przyszłość. Statuty przeto kapituły w Łowiczu nie posiadają w ścisłym znaczeniu tego słowa aprobaty ordynariusza gnieźnieńskiego. Można tylko mówić o pośrednim ich zatwierdzeniu — że mianowicie arcybiskupi wiedzieli o istnieniu tych statutów, a nawet domagali się przedstawiania ich odpisów dla swoich potrzeb w czasie wizytacji generalnej kolegiaty (znanej dopiero od 1619 r.); że w dekretach reformacyjnych, które wydawali dla kapituły po wspomnianych wizytacjach, nawiązywali do owych statutów.

3° CHARAKTER I WAŻNOŚĆ ŹRÓDŁA

Omawiany zbiór statutów zawierał w sobie wybór obowiązujących wtenczas w Łowiczu artykułów prawa kapitulnego. Uformowano go na podstawie miejscowych dokumentów erekcyjnych (kapituły i wikariuszy), ordynacji arcybiskupich oraz własnych uchwał podejmowanych na po-

⁸ Rozszerzone tytuły względnie podtytuły wszystkich siedmiu przekazów statutów (poniżej punkt b); Librowski: *Sumariusz kapituły w Łowiczu*, nr 51.

⁹ Por. przyp. 4 odnośnie statutów kapituł gnieźnieńskiej i łęczyckiej.

siedzeniach korporacji. Niemniej czerpano również z doświadczeń kapituł ważniejszych na obszarze archidiecezji — z Gniezna i (częściowo) z Łęczycy.

Redakcja statutów, jako powstała z kilku odmian źródłowych, stanowiła rodzaj (małego) kodeksu prawnego, jakąś istotę ustawodawstwa własnego typu, przewidzianą do rządzenia się instytucji przez dłuższy okres czasu.

Kiedy więc w Łowiczu mówiono o statutach kapitułnych, rozumiano przez to przede wszystkim ich zwód, a nie inne źródła prawa, którymi także posługiwała się korporacja kanonicka. Kiedy inne kapituły prosiły o użyczenie im (w celach naśladowania) tamtejszych statutów, myślały o ich redakcji.

4° POSŁUGIWANIE SIĘ STATUTAMI NA MIEJSCU

Redakcja statutów z 1528 r. stanowiła (jak wszędzie) najważniejsze źródło prawodawstwa kapitułnego w Łowiczu. Głównie z tej przyczyny, że właściwie nie dopisywano do niej nowszych artykułów, zawartość jej z biegiem czasu zaczęła się starzeć i deaktualizować. Tym samym praktyczne znaczenie zbioru malało; zwód prawny przekształcał się stopniowo w uświęcony tradycją kanon prawny.

I kiedy, mówiąc ogólnie, paragrafy prawne objęte redakcją statutów zatrzymały się w miejscu w drugiej połowie XVI w., inne odmiany prawa kapitułnego — właśnie te, na podstawie, których ułożono ów zwód: dokumenty erekcyjne prebend kanonickich, zarządzenia arcybiskupów, a zwłaszcza uchwały samej kapituły narastały i mnożyły się, starsze były wymieniane przez młodsze. Nadto od 1619 r. przybyło nowe źródło tego prawa — dekrety reformacyjne prymasów, które z licznymi i zawsze aktualnymi postanowieniami korporacji kanonickiej stopniowo eliminowały z życia zbiór statutów.

Do tego wszystkiego kapituła łowicka zbyt późno zabrała się do reformowania swoich statutów i pracy tej nie ukończyła. Kiedy bowiem kapituła metropolitalna gnieźnieńska — wzór dla korporacji kolegiackich w rozległej archidiecezji — przystąpiła do unowocześnienia swoich statutów już w 1623 r. i akcję tę kontynuowała na przestrzeni XVIII stulecia¹⁰, w Łowiczu zajęto się tą kwestią dopiero w 1763 r., w czasie przeprowadzania wizytacji generalnej kolegiaty przez prymasa Władysława Aleksandra Łubieńskiego¹¹. Wtedy to kapituła generalna Pięćdzie-

¹⁰ Statuty kapituły metropolitalnej w Gnieźnie. Dekrety reformacyjne i ordynacje arcybiskupów z lat 1613—1810, oprac. i wyd. ks. Stanisław Librowski, „Arch. Bibl. Muz.”, t. 41: 1980, s. 296—303.

¹¹ W. A. Łubieński h. Pomian (1703—1767), arcybiskup lwowski (1758), arcybp

siątnicy, obradująca (z przerwami) od 23 maja do 30 czerwca! wybrała do tego zadania¹² prałata kustosa Wojciecha Piaggia¹³ i kanonika Adama Janickiego, doktora ob. prawa¹⁴. I chyba nie dość szybka śmierć arcybiskupa oraz obydwu członków kapituły spowodowała załamanie się wysiłków, lecz fakt, że zbiory statutów już się wtedy przeżyły i zastąpiły je wymienione wyżej formy źródeł prawnych. Cała praca wydelegowanych, a właściwie tylko Piaggii (poznaję ją po charakterze pisma) polegała na próbie wykreślenia z posiadanego egzemplarza statutów (poniżej w punkcie b przekaz 2) rzeczy nie będących już w użyciu i zaproponowaniu artykułów nowych. Przy czym rękopis ten stał się w tym przypadku brulionem do kreślenia.

Nie doczekawszy się swego odświeżenia redakcja statutów kapituły łowickiej zmarła śmiercią naturalną zaraz po 1763 r. A chociaż przepisywano ją aż do 1922 r. (przypominam, że Łowicz od 1818 znajdował się na terytorium archidiecezji warszawskiej), były to już kopie wyłącznie źródła historycznego, a nie prawa, z którego by korporacja miała jeszcze korzystać.

5° STATUTY ŁOWICKIE W UŻYCIU INNYCH KAPITUŁ

Pierwszą (pod każdym względem) wśród kolegiat archidiecezji gnieźnieńskiej była zawsze najstarsza z nich — łączycka, zwana również dlatego archikolegiatą. Na przełomie XVI/XVII w. miejsce drugie, zajmowane dotąd przez kolegiatę kaliską, arcybiskupi (i synody) przyznali łowickiej. Stało się to głównie z powodu ugruntowanej od drugiej ćwierci XVI stulecia ogólnej rezydencji prymasów w Łowiczu. Kolegiata (i kapituła) łowicka otrzymała też wtedy od nich, poza łączycką, tytuł insygnis — świetnej. A chociaż arcybiskupi od drugiej połowy XVII w. częściej przebywali w Skierniewicach niż w Łowiczu (zaś prymas Poniatowski w Warszawie — na terenie diecezji poznańskiej), kolegiata łowicka utrzymała się przy zdobytej pozycji.

gnieźnieński i prymas Polski (1759). (Ks. Jan Korytkowski: *Arcybiskupi gnieźnieńscy, prymasowie i metropolici polscy...* (cyt. Korytkowski: *Arcybiskupi gnieźnieńscy*), t. 5, Poznań 1892, s. 1—69; Ks. Zbigniew Szostkiewicz: *Katalog biskupów obrz. łac. przedrozbiorowej Polski* (cyt. Szostkiewicz: *Katalog biskupów*), [Rzym 1954], s. 116; Pol. słow. biogr. (E. Rostworowski), XVIII 505—511).

¹² AKŁ: Akta kapituły, vol. 9, s. 121: *Reformatio statutorum capitularium. Ad formandum proiectum reformationis statutorum capitularium obligantur praesentibus perillustres Custos et Janicki canonicus.*

¹³ Ks. Józef Wieteska: *Katalog prałatów i kanoników prymasowskiej kapituły łowickiej od 1433 do 1970 r.*, Warszawa 1971 (cyt. Wieteska: *Katalog prałatów i kanoników*), s. 98—99.

¹⁴ Tamże, s. 106.

Właśnie z powodu tej rangi „prymasowskiej”, akcentowanej przesadnie przez niektórych historyków (ks. Władysław Kwiatkowski, ks. Józef Wieteska), kapituła łowicka zażywała wśród innych kolegiackich własnej archidiecezji większej powagi. Odnosiła się ona również do aspektu statutowego, jako że kapituła stojąca blisko prymasów jak z jednej strony była obowiązana do pielęgnowania rodzimej tradycji kościelnej, tak z drugiej miała okazję do wprowadzania jakiegoś postępu. I rzeczywiście niektóre kapituły archidiecezji zapożyczyły się pod tym względem u korporacji łowieckiej. Rozumie się, że chodziło im o korzystanie z głównego źródła ustawodawstwa kapitulnego — z właściwej redakcji statutów. Z zachowanych akt wiadomo o trzech takich wypadkach; jednak mogło ich być więcej. Były to kapituły kaliska, uniejowska i wolborska¹⁵, zatem znaczniejsze w arcybiskupstwie.

Kolegiata i kapituła w Kaliszu, stolicy księstwa, województwa, archidiaconatu, oficjałatu, erygowana w drugiej połowie XII w. przy kościele św. Pawła, na początku XIV stulecia przeniesiona do świątyni Wniebowzięcia NMP, była fundacji książęcej. W hierarchii kolegiat na obszarze archidiecezji szła początkowo na drugim miejscu (po łęczyckiej). Z czasem musiała ustąpić go łowickiej. Również ona tytułowała się insignis, lecz tytuł ten nie pochodził z nadania arcybiskupów, a tylko z miejscowej tradycji (m.in. z tego powodu, że tamtejsza kapituła opiekowała się kultem św. Józefa Kaliskiego) czy lokalnych roszczeń. — Otóż w dniu 25 września 1728 r. kapituła łowicka (na swym parcyjnym posiedzeniu) zgodziła się udostępnić swoje statuty przedstawicielowi korporacji kolegiackiej w Kaliszu prałatowi kustoszowi Marcinowi Ilimińskiemu, który w tym celu przybył do Łowicza. Swoją prośbę poparł on powagą prymasa Teodora Potockiego, który w dekreście reformacyjnym wydanym dla kapituły kaliskiej polecił jej zwrócić się w tej sprawie właśnie do łowickiej¹⁶. Skądinąd wiadomo, że arcybiskup Potocki przeprowadził wizytację generalną kolegiaty kaliskiej i jej duchowieństwa

¹⁵ *Statuty kapituł kolegiackich dawnej archidiecezji gnieźnieńskiej*, wyd. ks. Stanisław Librowski. Wstęp ogólny: Kapituły kolegiackie dawnej archidiecezji gnieźnieńskiej (cyt. Librowski: Wstęp do statutów), „Arch. Bibl. Muz.”, t. 1: 1959/60, z. 1, s. 167—189, passim.

¹⁶ AKŁ: Akta kapituły, vol. 7, s. 43—44: *Petitum perillustris Ilimiński. Petit communicationem statutorum ecclesiae huius collegiatae perillustris Ilimiński a praesenti capitulo, ut ad normam huius ecclesiae statuta pro ecclesia collegiatae Calissiensis formare possint domini praelati et canonici ecclesiae collegiatae Calissiensis. Eamque communicationem statutorum decreto visitationis Celsissimi Principis iniunctam esse, in verbo asseruit. Et V. Capitulum, postquam praefatam communicationem is idem perillustris Ilimiński authenticam demonstraverit, illi praefata statuta, ut r. d. notarius extradat, mandavit.*

4 września 1727 r. Atoli ani jej akta, ani dekret powizytacyjny nie zachowały się¹⁷.

Kolegiata i kapituła w Uniejowie, erygowana w końcu XII w., odnowiona w połowie XIV stulecia, była fundacji arcybiskupiej, usytuowana w stolicy archidiakonatu, oficjałatu i dekanatu. W archidiecezji zajmowała miejsce zaraz po kaliskiej — najpierw trzecie, później czwarte. Także jej tytuł insignis pochodził tylko z podobnego źródła jak kaliskiej (m.in. była protektorką kultu bł. Bogumiła). O jej wzorowaniu się na statutach kapituły łowickiej posiadamy najszczuplejsze dane, mianowicie wzmianki na 13 i 18 stronie pokreślonego przekazu tychże statutów (niżej punkt b, nr 2).

Kolegiata i kapituła w Wolborzu, założona w 1544 r., była przeważnie fundacji biskupów włocławskich, którzy posiadali tutaj rozległe dobra i często w nich rezydowali. Wolbórz w czasach przynależności do Gniezna (do 1764 r.) znajdował się w archidiakonacie łączyckim, dekanacie tuszyńskim, ale właśnie ze względu na wspomnianych biskupów i kolegiatę stanowił również ośrodek oficjałatu okręgowego. Zapożyczenie się prawne Wolborza wobec Łowicza przedstawiało się najkorzystniej dla tego drugiego. Bo oto kapituła wolborska nie prosi o użyczenie statutów, ale w 1753 r. w swych aktach wprost oświadcza, że posługuje się statutami instytucji łowickiej¹⁸.

b. PRZEKAZY ŹRÓDEŁ

1. Archiwum Kapituły w Łowiczu (skrót: AKŁ): Poszyt akt rozluźniony i podniszczony z około 1714 r., bez sygnatury. Stanowi on kopię wykonaną przypuszczalnie z oryginału, nie istniejącego przynajmniej od połowy XVIII w. Przygotowano ją najprawdopodobniej na wizytację generalną miejscowej kolegiaty i jej duchowieństwa, którą przeprowadził arcybiskup Stanisław Szembek¹⁹ w dniu 17 i następnym maja

¹⁷ Ks. Stanisław Librowski: *Repertorium akt wizytacji kanonicznych dawnej archidiecezji gnieźnieńskiej*, cz. 1: Akta przechowywane w Archiwum Diecezjalnym we Włocławku, z. 1: Sygnatury 1—20: Akta z lat 1602—1755, „Arch. Bibl. Muz.”, t. 28: 1974, s. 185, 187.

¹⁸ AKŁ: [Tytuł nadany] Materiały do wizytacji generalnej kolegiaty wolborskiej — przygotowane w roku 1753..., bez sygnatury, s. 18; Ks. Stanisław Librowski: *Repertorium akt wizytacji kanonicznych dawnej archidiecezji gnieźnieńskiej*, cz. 3: Akta przechowywane w Częstochowie, Łodzi, Łowiczu, Pelplinie, Poznaniu i Warszawie, „Arch. Bibl. Muz.”, t. 34: 1977, s. 59—60.

¹⁹ S. Szembek h. własnego (1650—1721), biskup tyt. dionizejski i sufragan krakowski (1690), opat mogiński (1699), biskup włocławski (1700), arcybiskup gnieźnieński i prymas Polski (1706). (Korytkowski: *Arcybiskupi gnieźnieńscy*, t. 4, s. 376—430; Szostkiewicz: *Katalog biskupów*, s. 175).

1714 r. Stron świeżo spaginowanych 22, z których nie zapisane 2 i 22. Rękopis bez przedniej okładki papierowej; tylna jest koloru ceglatego w desenie. Poszyt formatu foliału mniejszego (29,6×18,6 cm). Ks. prał. Józef Wieteska uważał go za oryginał z 1528 roku²⁰. Tytuł na s. 1: *Statuta Ecclesiae Collegiatae Loviciensis tituli Gloriosissimae Virginis Mariae in Caelos Assumptae*. — Na s. 3 od góry tytuł rozszerzony: *Statuta Ecclesiae Collegiatae Loviciensis tituli Gloriosissimae Virginis Mariae, Patronae et Advocatae Nostrae Clementissimae: post incinerationem eiusdem ecclesiae, anno Domini 1528 recollecta et in capitulo generali Conceptionis Immaculatae eiusdem Virginis Mariae celebrato, per dominos praelatos et canonicos approbata et suscepta*.

2. AKŁ: Poszyt akt formatu foliału mniejszego (31,5×20,1 cm), podniszczony, liczący 18 stron obecnie spaginowanych, bez sygnatury. Rękopis oprawiony w szary karton staraniem pewnie ks. A. Trepkowskiego, który odnalazł go 23 sierpnia 1923 r. w miejscowym archiwum (wśród nie uporządkowanych drobnych akt). Znalazca uznał to wydarzenie za rewelację, a poszyt za oryginał statutów z 1528 r. Wspomniany nadto ubolewał²¹, że nieodpowiedzialny sprawca pokreślił i zeszpecił szacowny rękopis. Jednak nie jest to oryginał, ale odpis redakcji statutów z przekazu pierwszego, przygotowany na wizytację generalną kolegiaty oraz jej duchowieństwa, którą rozpoczął tu 1 czerwca 1763 r. prymas Władysław A. Łubiński. Przekreślenia zaś i nadpisy nad wielu artykułami nie pochodzą wcale z ignorancji, lecz od poważnego prałata Wojciecha Piagii, który był wyznaczony przez kapitułę do reformy statutów²². Pochopny ks. Trepkowski polecił niezwłocznie wypisać na naklejce (przyklepionej na 1 s. okładki) tytuł: *Statuta Ins[ignis] Collegiatae Loviciensis 1528 an.*— Natomiast u góry 1 s. akt figuruje poszerzony (jak w przekazie 1) tytuł: *Statuta Ecclesiae Collegiatae Loviciensis tituli Gloriosissimae Virginis Mariae, Patronae et Advocatae Nostrae Clementissimae: post incinerationem eiusdem ecclesiae, anno Domini 1528 recollecta et in capitulo generali Conceptionis Immaculatae eiusdem Virginis Mariae celebrato, per dominos praelatos et canonicos approbata et suscepta*.

3. AKŁ: *Iura et privilegia R[everendissimi] Capituli Loviciensis*, sygnatura: Ms 28. Księga wykonana w latach 1796—1809, formatu foliału większego (35,3×21,7 cm), stron 902, oprawiona w skórę brązową. Kopiarz ten opracował ks. Stanisław Librowski²³. Wpis statutów, do-

²⁰ Wieteska: *Katalog prałatów i kanoników*, s. 15.

²¹ AAW: *Statuta Capituli Loviciensis*, s. 77—78.

²² Por. wyżej punkt a, 4°.

²³ *Sumariusz wpisów kopiarza kapituły kolegiackiej w Łowiczu* (jak w przyp. 1); Zob. tamże, nr 51.

konany przypuszczalnie z przekazu 1, znajduje się na s. 249—277. Tytuł wpisu (jak w powyższych dwóch): *1528. Statuta Ecclesiae Collegiatae Loviciensis tituli Gloriosissimae Virginis Mariae, Patronae et Advocatae Nostrae Clementissimae: post incinerationem eiusdem ecclesiae, anno Domini 1528 recollecta et in capitulo generali Conceptionis Immaculatae eiusdem Virginis Mariae celebrato, per dominos praelatos et canonicos approbata et suscepta.*

4. AKŁ: Poszyt akt, luźny i nie oprawiony, formatu foliału większego (36,5×23,5 cm), liczący 20 stron świeżo spaginowanych, bez sygnatury. Stanowi odpis, dokonany pewnie z przekazu 1, przygotowany na wizytację generalną kolegiaty i kapituły zarządzoną na 1811 r. (zob. pozycję następną). Tytuł rękopisu na s. 1 wysoko: *Statuta Ecclesiae Collegiatae Loviciensis tituli Gloriosissimae Virginis Mariae in Caelos Assumptae, Patronae et Advocatae Nostrae Clementissimae: post incinerationem eiusdem ecclesiae, anno Domini 1528 recollecta et in capitulo generali Conceptionis Immaculatae eiusdem Virginis Mariae celebrato, per dominos praelatos et canonicos approbata et suscepta.*

5. Archiwum Diecezjalne we Włocławku (skrót: ADW), sygnatura AAG.Wiz.141: [Tytuł nadany] Akta wizytacji generalnej Świetnej Kolegiaty Łowickiej oraz instytucji od niej zależnych, przeprowadzonej w dniach od 7 do 13 lipca 1811 roku (powagą i z polecenia arcybiskupa Ignacego Raczyńskiego²⁴) przez sufragana i oficjała gnieźnieńskiego Ignacego Bardzińskiego²⁵. Księga formatu foliału większego (33,9×21,2 cm), stron 300, oprawa współczesna w półskórek i papier niebieski. Akta te m.in. opracował ks. S. Librowski²⁶. Tytuł wpisu na s. 11—24: *Statutu Ecclesiae Collegiatae Loviciensis tituli Gloriosissimae Virginis Mariae in Caelum Assumptae, Patronae et Advocatae Nostrae Clementissimae: post incinerationem eiusdem ecclesiae, anno Domini 1528 recollecta et in capitulo generali Conceptionis Immaculatae eiusdem Virginis Mariae celebrato, per dominos praelatos et canonicos approbata et suscepta.*

²⁴ I. Raczyński h. Nałęcz (1741—1823), jezuita, biskup poznański (1793), arcybiskup gnieźnieński (1805/1807), administrator diecezji warszawskiej. W 1818 r. zrezygnował z podzielonej archidiecezji i powrócił do Jezuitów (Korytkowski: *Arcybiskupi gnieźnieńscy*, t. 5, s. 253—281).

²⁵ I. Nepomucen Bardziński h. Habdank (1750—1813), dr. ob. prawa i teol., biskup tyt. sataleński i sufragan gnieźnieński (Korytkowski: *Pralaci i kanonicy*, t. 1, s. 31—33; Szostkiewicz: *Katalog biskupów*, s. 20).

²⁶ *Repertorium akt wizytacji kanonicznych dawnej archidiecezji gnieźnieńskiej*, cz. 1, z. 4, poz. 141.

6. AKŁ: [tytuł nadany] Statuty Kapituły Łowickiej z r. 1528, wyciągi nagłówkowe z dekretów powizytacyjnych, wydanych dla tejże instytucji w latach 1619—1812 przez arcybiskupów gnieźnieńskich, oraz same wspomniane dekrety z l. 1619—1811 (wszystko w odpisie z r. 1840). Rękopis bez sygnatury, formatu foliału większego (38,9×24,7 cm), stron 84, oprawa współczesna w półskórek i papier pstro nakrapiany. Niniejsza kopia statutów została sporządzona w oparciu o przekazy 1 i 5. Księgę tę m.in. opracował ks. S. Librowski²⁷. Wpis na s. 1—19, jego tytuł: *Statuta Ecclesiae Collegiatae Loviciensis tituli Gloriosissimae Virginis Mariae, Patronae et Advocatae Nostrae Clementissimae^a ex anno 1528^a: post incinerationem eiusdem ecclesiae, anno 1528 recollecta et in capitulo generali Conceptionis Immaculatae eiusdem Virginis Mariae celebrato, per dominos praelatos et canonicos approbata et suscepta.*

7. Archiwum Archidiecezji Warszawskiej (skrót: AAW): Statuta et privilegia Insignis Capituli Loviciensis, volumen I (tytuł wypisany na naklejce, przyklepionej na 1 s. okładki).— Statuty Prześw[ietnej] Kapituły Łowickiej. Zebrał i opracował bibliotekarz ks. kanonik Alfons Trepkowski, 1922 rok (tytuł umieszczony na 2 s. okładki). Księga wykonana w latach 1922—1926 na papierze liniowanym formatu foliału mniejszego (33×21,5 cm), oprawiona współcześnie w czarne płótno, stron 176, bez sygnatury. Akta proveniencji kapituły łowickiej. Elaborat zawiera odpisy dokumentów statutowych i różnych materiałów dotyczących kapituły aż po 1926 r. Wpis redakcji statutów na s. 48—74, tytuł wpisu: *Statuta Ecclesiae Collegiatae Lovicensis tituli Gloriosissimae Virginis Mariae, Patronae et Advocatae Nostrae Clementissimae: post incinerationem eiusdem ecclesiae, anno Domini 1528 recollecta et in capitulo generali Conceptionis Immaculatae eiusdem Virginis Mariae celebrando, per dominos praelatos et canonicos approbata et suscepta.* Kopia wpisu dokonana przypuszczalnie z przekazu 2, co przecież nie posiada większego znaczenia, albowiem ten jest odpisem poszytu 1.

c. UWAGI WYDAWNICZE

Przedstawionych co dopiero w punkcie b obszernych opisów przekazów redakcji statutów kapituły łowickiej, siłą rzeczy, nie można było umieścić bezpośrednio nad publikacją zbioru (poniżej w p. 2), jak się to zwykło czynić przy ogłaszaniu drukiem luźnych dokumentów. Z tych samych względów nie zamieszcza się tamże regestu zводу statutów. W

²⁷ *Repertorium akt wizytacji kanonicznych dawnej archidiecezji gnieźnieńskiej*, cz. 3, s. 51—53.

^{a-a} Tekst dopisany przez ks. Trepkowskiego około 1922 r.

łączności z tym (w poprzedzającym niniejsze wyjaśnienia p. b) tylko właściwe tytuły redakcji statutów podano kursywą, przeważającą zaś resztę przekazów antykwą.

Przy opracowywaniu podstawy wydania spośród siedmiu przekazów źródła wytypowałem najważniejsze trzy: 1, 5 i 6 (z 1714 r., 1811 — z akt wizytacyjnych oraz z 1840). Z powodu oparcia się aż na trzech rękopisach, nie melduję w druku kolejnych stron żadnego z nich.

Całość zbioru właściwych statutów podzieliłem na sześć podrozdziałów, oznaczając je cyframi rzymskimi. Owe cyfry i uzupełnienia w nagłówkach położyłem w nawiasach prostokątnych. Ponadto wszystkie nagłówki artykułów statutowych ponumerowałem cyframi arabskimi (do sześćdziesięciu), ujmując je również w takie nawiasy. Ponieważ już same nawiasy prostokątne wyróżniają od pozostałego tekstu ujęte w nie cyfry i słowa, te ostatnie nie zostały oddane kursywą.

W treści publikowanego zводу statutów spotyka się już pewną ilość terminów prawnych i technicznych z dziedziny ustawodawstwa kapitulnego. Nie wyjaśniałem ich w przypisach (rzeczowych), albowiem zamierzam podać ich słownik na końcu wydawnictwa. Dlatego dopiero na końcu, że najwięcej ich zachodzi we własnych, bardzo licznych i drobiazgowych, uchwałach kapituły, których wybór znajdzie się w ostatnim (V) rozdziale ogólnie branych statutów.

2. PUBLIKACJA

[I. Statuta generalia et varia]

[1] De distributionibus

Imprimis statuimus, quod procurator Capituli seu viceprocurator pecunias et alias distributiones non assignet aliis, quam actu presbyteris, divina officia celebrantibus et personalem residentiam circa ecclesiam facientibus et divinis interessentibus, prout in antiquis temporibus observatum fuit¹.

[2] De subdiaconis, diaconis et presbyteris non missantibus

Item volentes praelatos et canonicos huius ecclesiae ad sacros ordines suscipiendos et ad executionem presbyteralis officii reddere promptiores, statuimus et ordinamus, antiquae consuetudini firmiter custoditae et observatae inhaerendo², quod subdiaconi, diaconi et presbyteri, qui missarum sollemnia non peragunt, mediis refectionibus et anniversariis ac omnibus distributionibus, quomodocumque occurrentibus, gaudere debent. Acolythy autem horum omnino nihil accipient, sed solum fundo suorum beneficiorum sint contenti, nec vocem in capitulo habebunt.

[3] De infirmis

Item statuimus, ut infirmis dentur distributiones refectionum et anniversariorum ac missalium; missas tamen debitas per alium cantare et legere procurabunt.

[4] De restitutione indebite receptorum

Item statuimus, ut si aliquis ex dominis praelatis et canonicis aliquid ex distributionibus refectionum aut anniversariorum contra statuta et ordinationes perceperit, illud sibi ex refectionibus et anniversariis proximioribus per procuratorem vel viceprocuratorem detrahatur et defalcetur et, si continuam non fecerit residentiam, per censuram ecclesiasticam, monitione praevia, compelletur ad restitutionem illius, quod indebite receperit.

¹ Odwołanie się do miejscowych zwyczajów prawnych sprzed 1528 r.

² Jak przyp. 1.

[5] De fertionibus pro Natalis Christi et Paschae festo dandis

Item statuimus, ut fertio pro festo Natalis Christi et Paschae residentibus distribuatur. Non distribuatur autem illis dominis, dumtaxat illis, qui die Natalis Christi et die dominico sacratissimo Paschae divinis officiis non interfuerunt.

[6] Qualiter hebdomada per dominos teneri debeat

Item statuimus, antiquam consuetudinem renovando³, quod dum alicui dominorum praclatorum aut canonicorum ex ordine venerit hebdomadam tenere, talis sabbato per se vespervas cantare tenebitur et die dominico summam missam. Si autem pro illo die indispositus fuerit, aut aliquo impedimento praeventus vel impeditus, et tunc alium praelatum vel canonicum, aut praepositum s. Ioannis⁴ sive canonicum supernumerarium (si eum creari per rimum dnum archiepiscopum contigerit) ad summam missam ordinare poterit decantandam. Solus tamen debet interesse huiusmodi missae. Quodsi vero aliqua alia festa a populo celebranda, aut exsequiae in funere archiepiscopi, aut alicuius praelati vel canonici huius ecclesiae intra illam septimanam occurrerint, similiter per se ac alium ex praedictis summam et funebralem missam decantare tenebitur. Ratione cuius decantationis et septimanae tentationis dabitur cuilibet dominorum media sexagena pecuniarum per procuratorem, qui tenebitur per^a se vel per alium legere novem missas defunctorum, septem pro anima olim defuncti dni Thomae⁵ episcopi Cracoviensis et duas pro anima olim defuncti dni Iacobi Sieniński⁶ archiepiscopi Gnesnensis.

[7] Tempore pestis ordinatio de hebdomada

Tempore autem pestis, si unus tantum dominorum circa ecclesiam resideret, ipse missas tam die dominico, quam festis celebribus occurrentibus adimplebit, et pro singulis septimanis mediam sexagenam accipiet, novemque per se vel per alium tenebitur legere missas supra in superiori statuto expressas. Anniversaria vero non decantabit, quae domini post

^a Wszystkie odpisy redakcji statutów mają błędnie: pro.

³ Por. przyp. 1.

⁴ Prepozyt kościoła szpitalnego w Łowiczu był nie tylko kanonikiem nadliczbowym (honorowym) kapituły łowickiej, ale także urodzonym, stałym (natus).

⁵ Tomasz Strzemiński h. Prus (1398—1460), biskup krakowski, dobrodziej kapituły (Łętowski: *Katalog biskupów*, t. 1, s. 408—420; Szostkiewicz: *Katalog biskupów*, s. 182).

⁶ Jakub Sieniński h. Dębno († 1480), biskup włocławski, następnie arcybiskup gnieźnieński i prymas, dobrodziej kapituły (Korytkowski: *Arcybiskupi gnieźnieńscy*, t. 2, s. 388—445; Szostkiewicz: *Katalog biskupów*, s. 163—164).

pestem redeuntes compensabunt. Si autem tres residebunt, licebit eis anniversaria decantare. Casu autem quo nullus dominorum resideret, viceprocurator vel qui tunc ad hoc deputatus fuerit, dabit vicario summi-stae per grossos sex, qui missas dominicis diebus et festis celebribus ad populum explebit ac ministrantes ex iisdem sex grossis contentabit. Et insuper viceprocurator praesidebit, ne missae novem pro pontificibus praedictis singulis septimanis negligantur, sed sine negligentia expleantur.

[8] Quid dandum ministrantibus

Item statuimus, quod quilibet praelatus aut canonicus suam septimanam tenens dare tenebitur sabbato in vespers ministrantibus vicariis per unum grossum, aut eos ad prandium die dominico vocare. Qui ministrantes missanti debent astare et eidem diligenter omnia in missa occurrentia designare et demonstrare.

[9] De almutiis dominorum

Item statuimus, quod quilibet praelatus aut canonicus diebus dominicis et festis ad populum celebribus almutiatus incedat, et praesertim in processionibus, sub poena duorum grossorum ex refectionibus illius hebdomadae per procuratorem seu alias per viceprocuratorem sibi defalcatorum. Et si propterea contra procuratorem murmuraverit, aut eum obiurgaverit, unus fertor sibi de refectionibus aut anniversariis defalcetur; quod et in aliis statutis poenalibus est faciendum. Et quamvis quilibet praelatus et canonicus intra annum unum a receptione sua non habeat dalmutium, intra quem annum a poena praedicta liber erit.

[10] De almutiis vicariorum

Deinde statuimus, quod deinceps vicarii ecclesiae huius collegiatae habeant almutia de pellibus aspergillinis, in quibus diebus dominicis et festis ad populum celebribus intrabunt ad ecclesiam. Praedicta vero almutia intra unum annum a die praesenti comparare tenebuntur, qui adhuc ea non habent; et qui habent eis utantur sub poena in eorum statutis contenta. Si quis autem intra tempus praedictum almutium sibi contumaciter comparare non curaverit, puniatur.

[11] Ut superpelliceati ecclesiam ingrediantur

Item statuimus, quod quilibet beneficiatus huius ecclesiae superpelliceatus ingrediatur ecclesiam et nemo ex praelatis, canonicis, vicariis-mansionariis et altaristis ac aliis beneficiatis, etiam gratialistis audeat intrare ecclesiam intra officia divina sine superpelliceo, et praesertim

si aliquantum perseveraturus esset in choro, excepto si solum pertransierit chorum ad sacristiam in aliqua necessitate privata.

[12] Ut domini non incedant cum armis et alia plura hic contenta evitent

Quoniam ad ecclesiam humilis, devotus et pacificus debet esse ingressus, ideo statuimus perpetuoque edicto prohibemus, ut praelati et canonici, qui sunt aliis in exemplum, ecclesiam cum armis, avibus, canibus non intrent, vana colloquia, clamores, lascivias et insolentias ac contentiones guerrasque evitent. Sed in humilitate, conscientiae puritate et animi devotione debitam servitutem Deo offerant, et in omni gestu et secessu exemplares ceterisque religiosiores se exhibeant cum affectu. Si quis autem horum aliquid commiserit, pro quolibet patrato actu in sex grossis puniatur, nisi atrocitas excessus graviore poena suaserit multandum, quod in tali casu dominis praesentibus facere licebit. Quam poenam rdus dnus procurator vel viceprocurator ex refectionibus vel anniversariis immediate sequentibus defalcabit. Quodsi forte praeterea talis aliquis dnum procuratorem aut viceprocuratorem verbis et contumeliis affecerit, per unum mensem vel alias ad arbitrium dominorum a refectionibus et anniversariis ipso facto sit suspensus. Casu autem necessitatis, cum scientia procuratoris et dominorum, poterit uti quilibet armis.

[13] Ut fiat inventarium rerum et ratio

Item statuimus, quod claves thesauri ecclesiae per procuratorem et alios, qui ad hoc per dominos fuerint deputati, diligenter conserventur habeaturque inventarium rerum ecclesiae, et singulis annis fiat ratio per sacristianum et campanatorem et alios, quibus custodia rerum ecclesiae fuerit commissa; videaturque quod ecclesiae est deperditum vel acquisitum.

[14] Ut non mutuentur res ecclesiae

Item statuimus, quod procurator Capituli vel alii quicumque, puta viceprocurator, sacristianus, campanator, quibus cura et regimen seu custodia rerum ecclesiae collegiatae Loviciensis fuerit commissa, non dent mutuo aut commodato pecunias, libros, ornatus, calices, ceram, vinum, lateres, caementum et quascumque res in auro, argento, cupro, plumbo et alias quascumque cuiuscumque grani at speciei existant ad Capitulum seu ecclesiam pertinentes sine consensu totius Capituli expresso et maioris partis eius. Quodsi ad faciendum huiusmodi mutuum vel commodatum Capitulum consenserit, nomina singulorum consen-

tientium ad librum metricae Capituli per notarium inscribantur. Si autem praefatus procurator, viceprocurator, scriba vel campanator contra huiusmodi statuti dispositionem aliquid horum fecerint, ad restitutionem seu solutionem perditorum aut annihilatorum tenebuntur, intra certum tempus ad arbitrium dominorum praefigendum.

[15] De non servandis excommunicatis

Item statuimus, ut domini praelati et canonici evitent, quantum maxime possunt, excommunicatos et eos in domibus suis non foveant.

[16] De abeuntibus in negotiis Capituli

Item quotiescumque ex praelatis et canonicis per capitulum in negotiis Capituli missi fuerint, toties ipsum Capitulum providebit ipsis de expensis et respondebitur eis de distributionibus et anniversariis, acsi essent praesentes.

[17] De poena deputatorum in negotiis Capituli recusantium

Item quotiescumque aliqui fratres de capitulo in negotiis capitularibus quibuscumque, utilitates Capituli vel ecclesiae concernentibus, versus quamcumque partem mittendi fuerint nominati, tales onus eis commissum tenentur subire et ad effectum deducere sub poena trium marcarum, nisi haberent sufficientem causam, quae eos excusare posset; quam totam dominis exponere debent, arbitrabunturque domini an huiusmodi excusatio iusta sit, vel non. Qua poena etiam volumus puniri eum, qui cum in procuratorem fuerit electus Capituli, omnes procurationis recusaret labores.

[II] Statuta concernentia capitulum generale

[18] De statutis legendis

Item statuimus et ordinamus, quod in principio capituli generalis pro festo Immaculae Conceptionis Virginis Mariae ad alios tractatus, nisi sine morae periculo prorogari non possent, nullatenus procedatur, nisi statuta praesentia vel adminus eorum puncta^b et iuramentum per prius clare et intelligibiliter per aliquem ex dominis seu per notarium praelegantur; similiter et privilegia, ordinationes ecclesiae, si necessitas fuerit. Quibus lectis incontinenti, antequam ad alios tractatus capituli descendatur, legantur conclusiones et decreta, ac commissa proxime praeteriti capituli generalis, ut si quae essent in eodem capitulo generali suspensa, concludantur et executioni demandentur.

^b Przekaz z 1811 r. posiada; summarii; zresztą powinny być: summaria.

[19] Ut capitulum generale bis in anno celebretur

Item, inhaerendo antiquae consuetudini⁷, statuimus, ut capitulum generale per dominos praelatos et canonicos ad ecclesiam residentes aut advenientes bis per annum celebretur. Primum in crastino Sanctissimae Trinitatis⁸, secundum in crastino Conceptionis⁹ Immaculatae Gloriosissimae Virginis Mariae Dei Genetricis. In quibus capitulis domini praesentes ea, quae statum, commodum et ordinem bonum ac honestum ecclesiae concernunt, tractabunt et constituent firmiter tenenda. Ratione cuius celebritatis capituli quilibet praelatorum et canonicorum praesentium circa conclusionem utriusque capituli habebit unam marcam pecuniarum, salvo statuto de subdiaconis, diaconis et presbyteris non missantibus, quibus solutionem per mediam marcam dabunt.

[20] De pulsu ad capitulum

Item ea die, qua capitulum generale incipi debet, statim post elevationem Corporis Christi in missa matura cantata, campana pulsetur ad capitulum. Et si quis ex dominis interea, quando prima per vicarios decantatur non venerit ad capitulum, omnibus distributionibus illius diei careat vel poena duorum grossorum ex refectionibus seu anniversariis procuratoribus sibi defalcanda. Nisi domini de consensu unanimi maturius alias post missam matram lectam, sicut contingere potest circa festum Sanctissimae Trinitatis, congregari voluerint, tunc dnus procurator unumquemque dominorum de hora congressus certificabit.

[21] In capitulo pro festo Smae Trinitatis quid faciendum imprimis

Item in capitulo generali pro festo Smae Trinitatis celebrando, ante omnes tractatus per dominos faciendos, primo per procuratorem Capituli ratio facienda de omnibus proventibus decimarum, censuum, cappalium et aliarum omnium obventionum ad dictam ecclesiam pertinentium et casualiter accrescentium. Et facta ratione sufficienti per procuratorem et per dominos recepta et approbata, procurator quietur et demum domini procedant ad electionem procuratoris; qua habita, alia necessaria disponantur.

[22] In capitulo vero pro festo Conceptionis B. Mariae Virginis

Post lectionem statutorum et aliorum, quae legi debent, ex statuto praecedenti inter ceteros tractatus tractandum et ordinandum de refec-

⁷ Zob. przyp. 1.

⁸ Kapituła generalna Świętej Trójcy czyli letnia już w 1531 r. została cofnięta na Zielone Świątki; jednak praktyczne zastosowanie znalazło to dopiero pod koniec XVI w.

⁹ Kapituła gen. Niepokalanego Poczęcia albo zimowa.

tionibus quadragesimalibus, videlicet de alecibus aut aliis rebus emendis. Item officium procuratoris et alia servitia ecclesiae distribuuntur.

[23] De conclusione capituli generalis

Item statuimus et ordinamus, quod deinceps numquam capitulum concludatur, nisi vigiliis decantatis novem lectionum cum missa defunctorum, quibus omnes domini tenebuntur interesse sub poena carentiae distributionum illius diei, quo inter dominos vigiliis et missis huiusmodi interessentibus distribui consueverunt. Expletisque vigiliis et missa praedicti domini congregiantur et finem capitulo imponant¹⁰.

[24] Die celebri non fiat capitulum

Item statuimus et ordinamus, ut die celebri, pro dando bono exemplo, non fiat capitulum seu congregatio dominorum, nisi urget necessitas, ut videlicet res, pro qua debet fieri capitulum, non caperet dilationem in alium diem. Quo casu domini post missam maturam lectam vel cantatam, aut alias ante vel post congregi possent. Intra sermonem autem^c nullatenus faciant, ob reverentiam verbi Dei, quod animas vivificat.

[25] Occurrentia negotia domini residentes possunt ordinare

Item statuimus et ordinamus, ut^d ardua negotia ecclesiae Loviciensis et bonorum ipsius concernentia domini circa ecclesiam residentes habeant facultatem ordinandi et disponendi, illis dumtaxat exceptis, quae in generali capitulo sunt ordinanda.

[26] De poena inferentium contumelias in capitulo

Item statuimus, quod nullus alium afficiat verbis contumeliosis sub poena in statuto provinciali sub titulo de iniuriis expressa¹¹, et quod observatio eiusdem statuti fiat sub poenis in eodem contentis.

[27] De poena interrumpentium vota

Item statuimus, ut unus alteri in capitulo votum non rumpat, sed qui habet dicere votum suum et super illo deliberare permittatur, sub poena unius fertonis; et si non solverit statim, tamdiu careat refectio-nibus, quamdiu non solverit eundem fertonem.

^c Wszystkie przekazy poza 1811 r. mają błędnie: aut.

^d Brakuje we wszystkich przekazach.

¹⁰ Już na początku XVII w. (1612 r.) nie odprawiano wigilii oraz mszy żałobnej na zakończenie posiedzeń generalnych.

¹¹ Mowa o tzw. zbiorze prymasa Łaskiego z 1523 r. (druk. w 1527).

[28] Ut secreta capitularia non revelentur

Item statuimus, ut secreta Capituli revelanda et propalanda puniantur secundum formam statuti provincialis, quae continetur libro 2 iureiurando in antiquis¹².

[29] Qui exire debent de capitulo

Item statuimus, consuetudini aliarum ecclesiarum, et praesertim ecclesiae metropolitanae Gnesnensis, ut cum domini in aliquibus negotiis aliquos [fratres]^e, tum canonicas tangendi vota sua dare deberent, tales domini praelati et canonici [tempore] negotiis [illis] exire debebunt de capitulo, ut domini eo liberius votisare et in huiusmodi negotiis deliberare possent.

[III] Statuta concernentia receptionem dominorum in ecclesiam

[30] De iuramento recipiendorum

Item statuimus et decernimus, quod nullus praelatorum aut canonicorum habeat vocem vel locum in capitulo, nisi praestiterit iuramentum sub hac forma.

[31] Forma iuramenti

Ego N. iuro ad s. Dei Evangelia, ut iura, statuta et consuetudines rationabiles, novas et antiquas, nova et antiqua, approbatas et confirmatas, approbata et confirmata huius ecclesiae, et praesertim statutum de anno gratiae, pro posse et bona fide volo servare, et quod consilia archiepiscopi et^f vel Capituli, quae mihi fuerint revelata, ad eorum damnum vel praeiudicium nulli pandam, et quod alienata illicite vel distracta ad ius et proprietatem ipsius ecclesiae omnibus iustis modis et rationibus, quibus potero, revocabo. Sic me Deus adiuvet et s. Dei Evangelia.

[32] De iuramento personali

Item statuimus et ordinamus ac decernimus, ut deinceps nullus de dominis ad tractatus capituli admittatur, quousque per se non iuraverit servare statuta et ordinationes, non obstante quod in receptione sua per

^e Wydawca trzykrotnie w tym zdaniu dodał wyrazy, które mogły być w oryginalnym, ale nie odczytał ich kopista w 1714 r. a z niego następni.

^f Miejsce na słowa opuszczone we wszystkich przekazach — może: administratoris generalis albo vicarii capitularis.

¹² Mowa o tzw. zbiorze prawnym arcybiskupa Mikołaja Trąby z 1420 r.

procuratorem super hoc iuramentum sit praestitum. Et interim careat omnibus refectionibus et ex anniversariis et undecumque provenientibus.

[33] De solvendo iucundo ingressu

Item statuimus, ut iuxta antiquam ecclesiae consuetudinem¹³, quilibet canonicus, etiam creatus¹⁴, ecclesiae huius circa receptionem suam ad ecclesiam, antequam inducatur ad stallum, solvat quattuor marcas, praelati vero per quinque marcas in paratis pecuniis cappalium, sine omni recusatione et dilatione; nec fideiussoria cautio circa haec admittatur. Quae pecuniae servantur specialiter et convertantur pro cappis seu ornatibus aut aliis necessariis ecclesiae.

[34] De ordine tenendo in stallo et loco

Item statuimus, ut quilibet canonicus secundum vocationem et servandum, quod in ecclesia fuerit receptus, sedeat in loco in capitulo et in stallo chori in ea parte, in qua sui canonicatus vel praebenda locum habet. Et si quis aliter fecerit huic statuto contraveniendo, puniri debet distributionibus illius diei, et si non fuerint, tunc sabbatilibus illius septimanae toties, quoties aliter fecerit. Praelati autem teneant loca sua secundum dignitates praelaturarum suarum.

[35] Ut absens committat domum residenti

Statuimus, ut quotiescumque aliquis dominorum a domo fuerit absens, praesertim per tempus notabile, talis alicui ex dominis residentibus committat domum suam, ne ibi scandala aliqua per malos curiatores fiant, sed honesti in eisdem maneant curiatores.

[36] De ratione facienda per procuratorem

Item statuimus, quod fiat per procuratorem, statim in capituli principio generalis, ratio pro festo Smae Trinitatis de perceptis levatis et expositis in medio capituli, prout super continetur. Quam rationem si facere recusaverit intra tres dies post praedictum festum, extunc ex refectionibus et anniversariis fit suspensus ipso facto. Si vero in contumacia huiusmodi perseveraverit et rebelliter rationem facere recusaverit infra alios tres dies, extunc elapsis dictis tribus diebus poenam decem marcarum ipso facto incidat. Quam si infra alios tres dies non solverit, extunc per Capitulum excommunicetur fructusque beneficiorum, quae in eadem ecclesia obtinuit, sequestrent et poena praedicta

¹³ Por. przyp. 1.

¹⁴ Creatus — mianowany. Nominacja prałata lub kanonika stanowita tylko jeden etap na drodze do osiągnięcia beneficjum kapitulnego.

decem marcarum nullatenus sibi dimittatur. Et si in aliquibus remanserit Capitulo debitis, tamdiu privetur refectionibus et anniversariis et aliis distributionibus, si quae fuerint, donec debitum ecclesiae ex eis adimpleatur. Si autem absens fuerit, excommunicetur pro eodem debito per Capitulum.

[37] De electione procuratorum

Item statuimus, consuetudini vetustae inhaerendo¹⁵, ut electio et destitutio procuratoris Capituli semper fiat in capitulo generali, votis omnium fratrum servatis et, si alias aliter [praefatum] capitulum generale facere valuerit, eo ipso sint irritae et inanes, nisi in casu quo aliquis ex procuratoribus ad Romanam vellet accedere Curiam, tunc in particulari capitulo abrogatio exigi poterit et in eius locum alter substitutus. Adiciendum huic statuto, ut electio procuratoris non fiat ad plures annos, sed solum ad unum, alioquin viribus non subsistat, in quantum huic statuto contraventum fuerit.

[IV] Statuta concernentia testamenta dominorum et annum gratiae

[38] De taxa derelictorum post mortem

Item statuimus et ordinamus, quod frumenta tam in acervis, quam tritura, in quocumque grano aut legumine consistant, necnon pecora et pecudes, equi, boves, oves, vaccae et alia quaelibet animalia, pulli, arcae necnon carnes, brasea et quaecumque res et supellectilia post obitum praelatorum et canonicorum intestatorum, et allodiis et curiis ipsorum derelicta fuerint, per procuratores Capituli, facto inventario, fideliter conserventur et, venditis seu taxatis, pro debitis defuncti, si quae liquida sunt, aut pro mercede servitorum, aut funeralibus, aut anniversariis singulis annis celebrandis pro anima defuncti convertantur.

[39] Ne rapinae fiant post mortem dominorum in domibus eorum et alibi

Item attendentes, quomodo in vilipendium Ecclesiae ac personarum ipsius rapinae in bonis et rebus aliis post obitum praelatorum et canonicorum ac aliarum ecclesiasticarum personarum comittebantur tam per ecclesiasticas, quam etiam diversas alias personas; volentes autem tales praesumptores a tam nefando opere arcere et malitiis viam praecludere, statuimus et ordinamus, ut quotiescumque aliquis ex dominis praelatis et canonicis mortuus fuerit, facto et ordinato testamento de bonis relictis

¹⁵ Zob. przyp. 1.

et anno gratiae, prout disposuit voluntas sua, in omnibus impleatur. Si autem intestatus decesserit, procurator Capituli statim ponat custodes, ne bona aut res per mortuum derelictae distrahantur. Vocatoque notario Capituli ac testibus, faciat inventarium fideliter de omnibus rebus mobilibus et immobilibus. Annum gratiae exigat et omnia integre conservet usque ad proximum capitulum generale, de cuius consensu et consilio res et bona defuncti pro servitiis familiarum, aut debitis liquidis persolvendis, seu in pios usus pro anima defuncti convertantur, iuxta quod^s ipsis dominis de Capitulo salubrius tunc videbitur convertendi. Quodsi forte de huiusmodi rebus et bonis praelati et canonici intestati defuncti aliquis, sive praelatus, sive canonicus, etiam procurator Capituli, ordine praedicto non servato, se interniscuerit, ac ea vel partem aliquam raperit, ac de huiusmodi rapina per eum commissa documentum sufficiens haberi poterit, talis a refectionibus ad unum annum suspendatur. Si vero vicarius aut altarista, vel presbyter quicumque huiusmodi rapinam commiserit, excommunicationis poena innodetur, a qua prius non absolvatur, donec rapta restituerit. Si vero clericus fuerit aut saecularis persona, carceri deputetur.

[40] De sepultura dominorum residentium

Item quotiescumque aliquis dominorum de Capitulo mortuus fuerit, extunc omnes domini residentes cum omnibus vicariis canonicalibus ad decantandum vigiliis in domo defuncti aut in ecclesia maiori sint obligati sub poena privationis distributionum unius mensis. Funusque venerabiliter ad locum sepulturae associant et missae defunctorum intersint ac bis in altari offerant. Missam autem in exsequiis huiusmodi unus de fratribus Capituli celebrabit. Et quilibet praedictorum dominorum de Capitulo, ubicumque fuerit, tenebitur per se vel alium pro anima fratris defuncti infra mensem unam missam dicere, sub conscientia sua. Excepto eo, si aliquis ex fratribus adeo longe fuerit, quod intra mensem vel amplius mors defuncti ad eius notitiam non pervenerit, extunc a tempore notitiae tenebitur adimplere praedicta.

[41] Ut luminaria fraternitatis fiant

Item pro decentia sepulturae cuiuslibet fratris de Capitulo quattuor cerei alias *postawniki*, et alia quattuor luminaria magna super baculis de communibus pecuniis Capituli comparentur.

[42] De exsequiis faciendis post mortem cuiuslibet fratris

Volumus insuper et statuimus, ut pro anima cuiuslibet fratris defuncti de gremio, ubicumque mortuus fuerit, etiamsi in Romana Curia, decan-

^s Wyraz znajdujący się tylko w przekazie z 1811 r.

tentur per dominos praesentes vigiliae et missa in die depositionis circa sepulturam, a quarum decantatione habebunt unam marcam; tenebunturque quilibet dominorum unam missam legere per se vel per alium pro anima eiusdem defuncti, quam marcam solvet procurator.

[43] De poena tarde venientium ad vigalias

Item statuimus et ordinamus, ut dum decantantur vigiliae et missa exsequiarum vel anniversariorum, omnes domini stent in stallis, non murmurent, sed cantent, nec aliquis choro exeat, nisi urgente necessitate corporali vel cum extraneo locuturus, et hoc obtenta licentia a procuratore¹⁶ aut eo, quem loco sui substiterit, fratre; perfecta necessitate continuo rediturus. Contrarium faciens puniatur per procuratores uno grosso. Quicumque autem ad vigalias post secundum nocturnum venerit, habebitur pro absente, nisi tunc missam legeret.

[44] De anno gratiae

Item statuimus et ordinamus, ut annus gratiae cuilibet defuncto debeat, fructusque et proventus dignitatis vel praebendae inter executores defuncti vel procuratorem Capituli, si intestatus decesserit, et ipsius successoremⁿ iuste partiantur modo infrascripto. Videlicet si praelatus vel canonicus huius ecclesiae de hac vita decesserit in ianuario, februario vel martio, talis partem eiusdem anni; si vero fuerit mortuus in aprili, maio, iunio, habebit medietatem fructuum; si vero mortuus fuerit in iulio, augusto aut septembri, habebit tres partes; si mortuus fuerit in octobre, novembre vel decembre, habebit omnes fructus illius anni.

[45] De tempore solutionis anni gratiae

Item statuimus, ut quicumque succedens defuncto in dignitate aut praebenda, partem fructuum defuncto pro anno gratiae debitam, pro festo s. Andreae apostoli tunc instans executoribus seu procuratoribus defuncti dare et solvere neglexerit, sententia excommunicationis innotetur, a qua, nisi satisfactione reali impensa, absolvatur; et quamdiu non solverit, distributionibus careat et ab ingressu capituli alienus existat.

[V. Statuta specialia]

[46] Statutum pro instituendis vicariis

Item statuimus et ordinamus in futurum, tollendo litium anfractus et ambiguitates omnes evitando atque amputando, viabus nostris pro-

ⁿ Wszystkie przekazy mają błędne: successionem.

¹⁶ Prokurator (ekonom) kapituły posiadał tę władzę tylko ze względu na notowanie przez siebie obecności prałatów i kanoników na nabożeństwach oraz wypłacanie im za to podziałów chórowych.

spicientes declarantesque et in meliorem formam ac observationem redigentes, statutum praesens de praesentandis vicariis: ut praelatus et canonicus ius patronatus et praesentandi ad vicariatum ecclesiae huius collegiatae Loviciensis habens, antequam praesentet, prius et ante omnia praesentandum suum examini vicariorum vel eorum, qui ad hoc ex statuto sunt deputati, subiciat. Si¹ examinatus repertus in voce et cantu et visu, in auditu atque accentu sufficienter probatus fuerit, possent ipsi vicarii dno praelato seu canonico, cui ius patronatus et praesentandi protunc competisset et spectaret, de eodem praesentando fidem dare. In quo quidem examine nullus favor nec odium, aut aliqua nocendi facultas per ipsos vicarios intervenire debet, sed pure et sanctius faventes, conscientias suas in hoc praeseferentes, nullumque colorem contra praesentandum confingentes, sed ipsum in his antedictis substantialibus probent et examinent. Illumque sic examinatum et probatum, post fidem datam et praestitam, praesentare debent praelatus seu canonicus instituendum dno praeposito, iuxta tenorem et dispositionem privilegii.

[47] Statutum de non dandis sublevationibus

Domini capitulariter statuerunt et decreverunt, ut nemini excommunicato detur sublevatio, nisi satisfecerit pro quo excommunicatur, aut in capitulo generali de consensu dominorum sublevationem obtinerit.

[48] De ingrossandis statutis et decretis

Domini statuerunt et decreverunt, ut deinceps decreta vel statuta dominorum tam generalis capituli, quam particularium in librum statutorum vel decretorum¹⁷ non ingrossentur, nisi prius tenores eorum per dominos in sequenti generali capitulo proximo congregatos diligenter revideantur et perlegantur, videlicet incipiendo a decretis et constitutionibus in hoc praesenti capitulo factis, et sic deinceps perpetuo ordinarie observari.

[49] De libro statutorum custodiendo

Domini statuerunt et capitulariter decreverunt statuta Capituli omnibus confratribus per notarium protunc existentem communicanda; et tunc ipse nemini extraneo commodabit, nec in domo sua tam incaute servabit, quod secreta Capituli ex eis referri per aliquem possent. Quodsi secus aliquis dominorum fecerit, refectionibus illius septimanae per procuratorem ex decreto Capituli privabitur.

¹ W przekazie z 1714 r. zdanie to zaczyna się niezręcznie od: ut sic, a w pozostałych od: sic.

¹⁷ Mowa o wciągnięciu uchwał kapituły do akt jej działalności.

[50] Statutum de dominis abeuntibus in negotiis Capituli et de divisione anniversariorum inter praesentes

Item domini, inhaerentes consuetudini ecclesiae metropolitanae Gnesnensis, statuerunt et decreverunt, ut quotiescumque dnum procuratorem vel quemvis alium dnum praelatum et canonicum in negotio Capituli ab anniversario abesse contigerit, anniversarius integer inter praesentes dividatur, procurator vero [vel] is, qui in negotio Capituli abfuerit, tanta sorte ex communi pecunia consolabitur, quanta cuilibet praesenti ex anniversario venit, uno mediante ratione missae defalcato.

[51] De contentatione dominorum summistarum

Domini, visis et attentis nonnullis oneribus dominorum summistarum, ad quae obeunda vix ex decreto antea facto uno floreno sufficere poterunt, statuendum decreverunt deinceps cuilibet summistae pro tempore existenti dandam marcam unam quibusvis septimanis, qui tanta onera commode absolvere possit.

[52] Contra negligentem procuratorem

Domini attendentes dnorum procuratorum negligentiae et indiligentiae id evenire, ut debita per ipsos neglecta vix exigi et repeti queant, in futurum cautius providendum decreverunt ac statuerunt firmiter id tenere ac observare volentes, ut quicumque dnos procurator circa rationem in capitulo Smae Trinitatis super quibusvis debitis retentis, pro processibus seu quibusvis aliis diligentis suas diligentias non docuerit, illa retenta taliter per ipsum, ut praemittitur, neglecta propriis pecuniis persolvere teneatur, de ipsius retentis per ipsum persolutis in rem suam vigilantior existat. Verum ubi dnos procurator de diligentis suis legitime per processus et alias litteras necessarias docuerit, succedens in locum procuratoris illa retenta debita repetere teneatur.

[53] De officiis die s. Marci et Rogationum per dominos peragendis

Domini statuerunt et decreverunt, ut officia missarum et processionem s. Marci et Rogationum per dominos praelatos et canonicos, quorum tunc septimanae evenerint, decantentur et peragantur processiones. Ratione cuius refectionibus duplicatis, illis tantum diebus, consolari debebunt.

[54] Statutum de taxa domorum iteranda post decessum cuiuslibet praelati vel canonici

Statuerunt domini ac decreverunt, et hoc inhaerendo privilegio¹⁸

¹⁸ Dokument drukowany w Liber beneficiorum Łaskiego, t. 2, s. 531—532; Por. Librowski: Sumariusz kapituly w Łowiczu, nr 2.

per rimum olim dnum Vincentium¹⁹ p.m. archiepiscopum Gnesnensem Venerabili huic Capitulo Loviciensium super hanc rem, quae fuit feria secunda post²⁰ [festum s.] Margaritae anno Domini 1440, dato et concessa, ac iuxta aliarum ecclesiarum tam cathedralium, quam collegiarum morem et consuetudinem laudabilem ea in re imitando, atque hoc praesenti statuto et decreto statuerunt et decreverunt perpetuo et in aevum, ut omnium et singulorum dominorum praelatorum et canonicorum istius ecclesiae Loviciensium areae, domus et aedificia ac structurae per mortem et decessum alicuius confratris vacantes, quoties ea vacare per mortem contigerit, toties per dominos praelatos et canonicos personaliter circa ecclesiam residentiam facientes, secundum eorum sententiam, arbitrium et conscientiam taxari debent et aestimari. Hoc est, si erunt nova et sumptuosa, ad maiorem; si vero antiqua et ruinosae, ad minorem summam pecuniae taxabuntur et aestimabuntur. Quae quidem pecunia, ratione eiusmodi taxae liquidata, per successores in demortui constructam domum, sub poena excommunicationis, in manus dni procuratoris prohinc existentis infra unum mensem persolvi tenebitur, pro anniversario illius defuncti per dominos praelatos et canonicos convertenda.

Domini statutum praesens de taxa domorum interpretando et elucidando, ne postea aliqua controversia aut lis eo non intellecto oriatur, decreverunt, ut si quando aream sive domum praelatorum vel canonicorum Loviciensium vacare contigerit, sive per mortem, sive per cessum et commutationem, seu alio quocumque modo, ut infra unum mensem dicta domus sive area per dominos praesentes taxetur, ac deinde infra unum mensem solutio taxae per dnum procuratorem Capituli exigatur, in quo conscientias procuratorum pro tempore existentium oneramus. Quodsi in ipsa exigentia negligentia facta fuerit, refectionibus diurnalibus arbitrio dominorum privabitur; quam pecuniam procurator in capitulo reponere tenebitur. Capitulum vero accepta pecunia ininstanti debebit et tenebitur eam dare et locare in censum reemptionis et anniversarium fundare, quod singulis annis se submitit et submittit decantare sub mortali peccato et poena excommunicationis ipso facto incurrenda, diebus et temporibus a Capitulo institutis. Quem censum reemptionalem sub conscientia et peccato mortali quam celerrime emere Capitulum tenebitur et, quamvis, quod Deus avertat, non emeret ex non oblata occasione aliqua, Capitulum tamen anniversarium decantare tenebitur et solutionem anniversarii ex pecunia, quae ex refectionibus defalcata

¹⁹ S. Hain: *Wincenty Kot, prymas Polski, Poznań 1948.*

²⁰ *Nie post, lecz ante hoc festum.*

est, solvere tenebitur pro singulis quindecim marcis unam marcam; et sic consequenter secundum summam pecuniae taxae provenientes anniversarii constituere debent.

[55] De dominis pro beneficio litigantibus

Statuimus et se iuramentis servaturos perpetuo obstringimus, inhaerendo statutis aliarum ecclesiarum, praecipue vero Gnesnensis ecclesiae, quodsi aliquando contigerit aliquos dominos praelatos et canonicos ecclesiae collegiatae Loviciensis de praelatura vel canonicatu Loviciensis litigare, talibus quotidianas refectiones per dnum procuratorem Capituli pro tempore existentem non esse dandas usque ad decisionem litis inter eosdem motae; ea de causa, quia etiam alter colligans easdem etiam a dominis postulare posset, ac de eisdem litem movere et ad damna inducere et ipsos dominos, qui divinis officiis in pace et secure intendere debent, molestare et perturbare.

[56] Statutum canonici supranumerarii

Domini, necessitates futuras Ecclesiae Collegiatae Loviciensis Sanctae Mariae Virginis prospicientes, constituerunt et ordinaverunt, ut [canonicus] caecus²¹ ad instar ecclesiae metropolitanae Gnesnensis, incipiendo a praesenti capitulo, perpetuis deinceps usibus refectiones diurnas, sicuti unus ex praesentibus confratribus, accipiat. Quas illi procurator singulis septimanis numerare ac de eisdem in ratione pro festo Sanctae Trinitatis in generali capitulo fienda singulis annis integre respondere tenebitur. Quandoquidem refectiones caeci non in alios usus, quam in maximam et in evidentem utilitatem ecclesiae et mensae capitularis, si quando evenerit, converti debet. Ac nonnisi de consensu expresso concordi in generali capitulo, sex adminus fratrum de gremio eiusdem Capituli, de summis ad caecum pertinentibus disponi et statui aliquis tam in parte, quam in toto poterint. Ut autem haec tam pia et necessaria ecclesiae ordinatio successivis temporibus augmentum suum capiat firmiterque ab omnibus observetur, praesentes domini, qui huic generali capitulo interfuerunt, sub poena periurii hanc ordinationem servare perpetuis temporibus promittunt, suosque successores sub eadem poena periurii eadem servare praesenti statuto et decreto obligant et astringunt perpetuo.

²¹ *Kanonik „ślepy” albo fikcyjny. W kapitule gnieźnieńskiej istniał już od 1512 r. (Korytkowski: Prałaci i kanonicy, t. 1, s. 101—102).*

[VI. Statuta posteriora]

[57] De litigantibus*

Quamvis statutis ecclesiae cautum sit neminem litigantem super praelatura vel canonicatu debere admitti non solum ad distributiones, sed et ad locum et vocem in capitulo, nisi forte alicui lis intra annum non fuerit mota, nihilominus tamen Venerabile Capitulum, post longam deliberationem super citatione ven. olim Ioannis Kos²² canonici Culmensis contra ven. dnum Ioannem Sikorski²³ doctorem occasione canonicatus praedictae ecclesiae sub finem anni, in absentia illius semel ad valvas ecclesiae affixa, conclusit et decrevit huiusmodi statutis praefatum dnum doctorem non subiacere ex eo, quia praef. dno doctori per praef. dnum Kos intra annum non fuit lis mota. Quandoquidem non fuerat legitime citatus praedictaque citatio per edictum illum afficere non potuit, prout hoc etiam rdus dnos Paulus a Małolin i.u.d. abbas, canonicus et vicarius gen. Plocensis, a quo huiusmodi citatio emanata fuerat, bene cognovit. Nam ad citationem per edictum in certis casibus, de quibus in Clementis²⁴ papae de iudiciis decernendis multa concurrunt; nec valet, nisi prius diligentis, quod citatus personaliter apprehendi non potest, factis et coram iudice legitime probatis. Iudicisque decretum speciale, ut citaretur per edictum citandus, superveniat, ut docet in Rot. in Nov. de dolo et contum. decis. octava. Ideo non obstante tali citatione, eundem dnum doctorem maxime vero, ne praedictus canonicatus in debitis suis officiis negligatur, sed ut illis deserviat, non solum ad distributiones seu refectiones, sed etiam ad locum et vocem in capitulo admisit; ita tamen, ut ille ex superabundanti iuramentum praestaret huiusmodi citationem intra annum ad se non pervenisse. Quiquidem dnos doctor, ibidem praesens, incontinenti decreto huiusmodi satisfaciens, iuramentum corporale praestitit huiusmodi citationem intra annum ad eum non pervenisse, nec de ea quidquam, nisi bene satis elapso anno et termino illius, audivisse.

* Jest to chronologicznie drugi statut w tej samej materii, przyjęty po 1586 r. Pierwszy zob. pod nr'em [55].

²² Jan Kos, kanonik chełmiński i łowicki, zm. po 1586 r. (A. Mańkowski: *Pralaci i kanonicy katedralni chełmińscy...*, Toruń 1928, s. 92—93; *Wieteska: Katalog pralatów i kanoników*, s. 53).

²³ Jan Sikorski h. Cietrzew, dr ob. prawa, kanonik łowicki oraz pralac i kan. kilku innych katedr i kolegiat, zm. w 1599 r. (Korytkowski: *Pralaci i kanonicy*, t. 3, s. 511—514; *Wieteska: Katalog pralatów i kanoników*, s. 47).

²⁴ Klemens VII papież rządził Kościołem w latach 1523—1534. Jego zbiór prawny nosi tytuł *Clementinae*.

[58] De tollendis intercessionibus

Dispendiosam et odiosam viam in obtinendis et plane extorquendis votis seu petitionibus, et in rebus inconcessibilibus, dum aliquid domini confratres intentum suum per intercessionem et commendationes magnorum principum habere et consequi tentant ac volunt; domini in hac ecclesia seu capitulo praesentes praecludere volentes, inhaerendo statuto super hac re in ecclesia metropolitana Gnesnensi facto, unanimiter decreverunt et hoc perpetuo duraturo statuto ordinaverunt, seseque illud observare promiserunt et successores suos ad observationem illius obligaverunt: ne posthac aliquis ex confratribus, in rebus et negotiis suis in Capitulo promovendis habendis et obtinendis, quibuscumque intercessionibus et litteris commendatitiis a quocumque utatur; nec aliquas petitiones, intercessionem, commendationem etiam personales a quocumque pro se in Capitulo fieri patiatur. Alias, contra praemissa faciens, omni non solum effectu petitionis suae, etiam iustae, sed etiam spe consequendi illam, hanc solam ob causam, frustretur poenaeque hac puniatur.

[59] Professio fidei ex praescripto bullae s.m. Pii IV²⁵ pont. max.

Ego N. firma fide credo et profiteor omnia et singula, quae continentur in Symbolo Fidei, quo sancta Romana Ecclesia utitur, videlicet: Credo in unum Deum, Patrem omnipotentem, factorem caeli et terrae, visibilium omnium et invisibilium. Et in unum Dominum Iesum Christum, Filium Dei Unigenitum. Et ex Patre natum ante omnia saecula. Deum de Deo, lumen de lumine, Deum verum de Deo vero. Genitum non factum, consubstantialem Patri, per quem omnia facta sunt. Qui propter nos homines et propter nostram salutem descendit de caelis. Et incarnatus est de Spiritu Sancto ex Maria Virgine, et Homo factus est. Crucifixus etiam pro nobis sub Pontio Pilato, passus et sepultus est. Et resurrexit tertia die secundum Scripturas. Et ascendit in caelum, sedet ad dexteram Patris. Et iterum venturus est cum gloria iudicare vivos et mortuos, cuius regni non erit finis. Et in Spiritum Sanctum, Dominum et vivificantem, qui ex Patre Filioque procedit. Qui cum Patre et Filio simul adoratur et conglorificatur, qui locutus est per prophetas. Et unam, sanctam, catholicam et apostolicam Ecclesiam. Confiteor unum baptismum in remissionem peccatorum. Et exspecto resurrectionem mortuorum. Et vitam venturi saeculi. Amen.

Apostolicas et ecclesiasticas traditiones, aliasque eiusdem Ecclesiae observationes et constitutiones firmissime admitto et amplector. Item sacram Scripturam iuxta eum sensum, quem tenuit et tenet sancta Ma-

²⁵ Pius IV papież sprawował władzę nad Kościołem w l. 1559—1565.

ter Ecclesia, cuius est iudicare de vero sensu et interpretatione sacrarum Scripturarum, admitto; nec eam unquam, nisi iuxta unanimem consensum Patrum, accipiam et interpretabor.

Profiteor quoque septem esse vere et proprie sacramenta Novae Legis a Iesu Christo Domino nostro instituta, atque ad salutem humani generis, licet non omnia singulis, necessaria, scilicet: baptismum, confirmationem, eucharistiam, poenitentiam, extremam unctionem, ordinem et matrimonium; illaque gratiam conferre, et ex his baptismum, confirmationem et ordinem sine sacrilegio reiterari non posse.— Receptos quoque et approbatos Ecclesiae Catholicae in supradictorum omnium sacramentorum sollemni administratione recipio et admitto.— Omnia et singula, quae de peccato originali et de iustificatione in sacrosancta Tridentina Synodo²⁶ definita et declarata fuerunt, amplector et recipio.— Profiteor pariter in missa offerri Deo verum, proprium et propitiatorium sacrificium pro vivis et defunctis. Atque in sanctissimo eucharistiae sacramento esse vere, realiter et substantialiter Corpus et Sanguinem una cum anima et divinitate Domini nostri Iesu Christi; fierique conversionem totius substantiae panis in Corpus, et totius substantiae vini in Sanguinem, quam conversionem Catholica Ecclesia transsubstantiationem appellat; Fateor etiam sub altera tantum specie totum atque integrum Christum verumque sacramentum sumi.— Constante teneo purgatorium esse, animasque ibi detentas fidelium suffragiis iuari. Similiter et sanctos, una cum Christo regnantes, venerandos atque invocandos esse, eosque orationes Deo pro nobis offerre, atque eorum reliquias esse venerandas. Firmissime assero imagines Christi ac Deiparae semper Virginis, necnon aliorum sanctorum habendas et retinendas esse, atque eis debitum honorem ac venerationem impertiendam.— Indulgentiarum etiam potestatem a Christo in Ecclesia relictam fuisse, illarumque usum christiano populo maxime salutarem esse affirmo.— Sanctam, catholicam et apostolicam Romanam Ecclesiam omnium Ecclesiarum matrem et magistram agnosco, Romanoque pontifici, beati Petri apostolorum principis successori ac Iesu Christi vicario, veram oboedientiam spondeo ac iuro.

Cetera item omnia a sacris canonibus et oecumenicis conciliis, ac praecipue a sacrosancta Tridentina Synodo tradita, definita et declarata indubitanter recipio atque profiteor; simulque contraria omnia, atque haereses quascumque, ab Ecclesia damnatas et reiectas et anathematizatas, ego pariter damno, reicio et anathematizo. Hanc veram catholicam fidem, extra quam nemo salvus esse potest, quam in praesenti sponte profiteor et veraciter teneo, eandem integram et inviolatam, us-

²⁶ *Sobór Trydencki obradował w l. 1545—1563.*

que ad extremum vitae spiritum constantissime, Deo adiuvante, retinere et confiteri, atque a meis subditis vel illis, quorum cura ad me in munere meo spectabit, teneri, doceri et praedicari, quantum in me erit, curaturum. Ego idem spondeo, voveo ac iuro. Sic me Deus adiuvet et haec sancta Dei Evangelia.

[60] Forma iuramenti per praelatos et canonicos Ecclesiae Collegiatae Loviciensis circa receptionem uniuscuiusque praestari debiti *

Ego N. iuro ad sancta Dei Evangelia, quia iura, statuta et consuetudines rationabiles, novas et antiquas, nova et antiqua, approbatas et confirmatas, approbata et confirmata huius ecclesiae, praesertim statutum de anno gratiae, pro posse et bona fide volo servare. Et quod consilia archiepiscopi vel Capituli, quae mihi fuerint revelata, ad eorum damnum et praeiudicium, nulli pandam. Caritatem inter confratres faciam, iurgia non admittam. Et quod alienata illicite vel distracta ad ius et proprietatem ipsius ecclesiae, omnibus iustis modis et rationibus, quibus potero, revocabo. Sic me Deus adiuvet et haec sancta Dei Evangelia.

Lectio sancti Evangelii secundum Lucam ²⁷

In illo tempore: Loquente Iesu ad turbas, extollens vocem quaedam mulier de turba, dixit illi: Beatus venter, qui te portavit et ubera, quae suxisti. At ille dixit: Quinimo beati, qui audiunt verbum Dei et custodiunt illud.

Ad altare maius peragenda

Psalmus 132

Ecce quam bonum et quam iucundum habitare, fratres, in unum.

Sicut unguentum in capite, quod descendit in barbam, barbam Aaron.

Quod descendit in oram vestimenti eius sicut ros Hermon, qui descendit in montem Sion.

Quoniam illic mandavit Dominus benedictionem et vitam usque in saeculum.

Gloria Patri et Filio et Spiritui Sancto. Sicut erat in principio et nunc et semper, et in saecula saeculorum. Amen.

Kyrie eleison. Pater noster etc.

V. Et ne nos inducas in tentationem. R. Sed libera nos a malo.

V. Salvum fac servum tuum. R. Deus meus sperantem in te.

V. Mitte ei auxilium de sancto. R. Et de Sion tuere eum.

V. Esto ei, Domine, turris fortitudinis. R. A facie inimici.

V. Memor esto congregationis tuae. R. Quam possedisti ab initio.

* *Formuła przysięgi kanonickiej załączona w statutach po raz drugi, tu z czytaniem i modlitwami. Pierwszy raz zob. poz. [31].*

²⁷ *Rozdz. XI, w. 27—28.*

V. Domine, exaudi orationem meam. R. Et clamor meus ad te veniat.

V. Dominus vobiscum. R. Et cum spiritu tuo.

Oremus

Domine, Deus patrum nostrorum, qui dixisti: ubi duo vel tres congregati fuerint in nomine meo, ibi in medio eorum sum; tu hodie medius nostrum adesse digneris et huic societati nostrae manum misericordiae impone, ut per te vera stabilitas in bona nostra devotione perseveret, ut tuis mandatis oboedientes et pro invicem orantes, te gubernante salvari corde et corpore mereamur et ad aeternam beatitudinem valeamus pervenire. Per Christum Dominum nostrum. Amen.

Deus, qui dilectionem mutuum nos doces habere, occulta mentium tenebrarumque figmenta depelle propitius et sinceram nobis tribue caritatem. Per Christum Dominum nostrum. Amen.

Adesto, Domine, supplicationibus nostris et famulum tuum, quem caritatis officio in fraternitatem suscipimus, gratia tuae largitatis locupletati, eiusdem etiam prosperitate continua gaudeamus. Per Christum Dominum nostrum. Amen.

Rozdział III

DEKRETY REFORMACYJNE ARCYBISKUPÓW

1. WSTĘP

a. KWERENDA ZA DEKRETAMI POWIZYTACYJNYMI

(w ujęciu chronologicznym)

1° Wizytacja generalna (zewnątrzna i wewnątrzna) kolegiaty łowickiej przeprowadzona 12 i następných dni maja 1619 roku przez arcybiskupa Wawrzyńca **Gembickiego**.

Prymas **Gembicki**, pismem datowanym z Łowicza 9 kwietnia 1619 r., zapowiedział kapitule i kolegiom niższego duchowieństwa tę wizytację na dzień 12 maja. Odpis dokumentu, którego oryginał zaginął, znajduje się w Archiwum Kapituły w Łowiczu (skrót: AKŁ), akta kapituły z lat 1612—1623 (księga idealna 4, realna wtenczas 2, obecnie 1) na s. 149—150.

Dopiero w czasie trwania wizytacji, w dniu 13 maja **Gembicki** przekazał prałatom i kanonikom „articuli ab Illustrissimo Venerabili Capitulo in visitatione dati” w liczbie 35. Oryginał ich tak samo zaginął w Łowiczu, a kopia mieści się we wspomnianym tomie akt kapituły na s. 150—154. Późniejsi arcybiskupi takie artykuły czyli pytania wizytacyjne dostarczali wcześniej, mniej więcej razem z obwieszczeniem lustracji kanonicznej.

Kapituła — przypuszczalnie przed wtorkiem 21 maja tr., kiedy to w wymienionej księdze rozpoczynają się akta następnego posiedzenia (generalnego) — podała arcybiskupowi „responsum Venerabilis Capituli Ecclesiae Collegiatae Loviciensis ad articulos ab Illustrissimo Principe — — suprascriptos in generali visitatione eius ecclesiae propositos”. Odpis ich figuruje w przytaczanej księdze akt na s. 154—162, a oryginał zaginął ostatecznie z Archiwum Arcybiskupów Gnieźnieńskich w 1944 r. w Warszawie.

Na podstawie owej odpowiedzi kapituły oraz autopsji prymasa i nie znanego z nazwiska notariusza lustracji sporządzono właściwe spra-

w o z d a n i e wizytacyjne. Nie jest ono znane ani z oryginału, ani z kopii. Zaginęło wcześniej lub dopiero podczas powstania warszawskiego w 1944 r.

Zaginione akta wizytacyjne, pierwsze z wiadomych, stanowią dużą stratę dla dziejów kolegiaty i jej duchowieństwa. Na szczęście ocalała druga składowa część istotnej dokumentacji wizytacyjnej, zazwyczaj o wiele krótsza od właściwego sprawozdania, tzw. d e k r e t reformacyjny. Wydał go Gembicki dla kapituły w Łowiczu 21 sierpnia 1619 r.

Oryginał tego dekretu nie jest znany. Zaginął w Łowiczu przypuszczalnie przed końcem XVIII w. Atoli zachowały się 4 jego kopie.

Pierwsza, współczesna kopia dekretu mieści się w wymienianym tomie akt kapituły na s. 172—186. Nagłówek jej i następnych nie przytaczam w niniejszym omówieniu, albowiem znajdują się one tuż przed publikacją poszczególnych dekretów reformacyjnych.

Drugi chronologicznie odpis, wykonany na przełomie XVIII/XIX w., znajduje się w AKŁ, w teczce pod sygn. AAG, Wiz. 1 zawierającej akta luźne. Nadany im tytuł brzmi: Dekrety reformacyjne wydane przez arcybiskupów gnieźnieńskich w latach 1619—1811 dla kapituły łowickiej, po dokonanej przez nich wizytacji generalnej tamtejszej świętej kolegiaty, oraz sporządzone później nagłówki zagadnień poruszanych w tychże dekretach z l. 1619—1812¹.

Trzecią kopię dekretu wpisano na s. 25—31 księgi lustracyjnej kolegiaty w Łowiczu z 1811 r., przechowywanej w Archiwum Diecezjalnym we Włocławku (skrót: ADWł.) o sygn. AAG, Wiz. 141 pod nadanym tytułem: Akta wizytacji generalnej świętej kolegiaty łowickiej, jej kapituły oraz instytucji od niej zależnych przeprowadzonej w dniach od 7 do 13 lipca 1811 roku (powagą i z polecenia arcybiskupa Ignacego Raczyńskiego) przez sufragana i oficjała gnieźnieńskiego Ignacego Bardzińskiego².

Czwarty odpis dekretu zawiera na s. 66—76 księga AKŁ o sygn. AAG, Wiz. 2 z nadanym tytułem: Statuty kapituły łowickiej z 1528 r., wyciągi nagłówkowe z dekretów powizytacyjnych, wydanych dla tejże instytucji w latach 1619—1812 przez arcybiskupów gnieźnieńskich, oraz same wspomniane dekrety z l. 1619—1811 (wszystko w odpisach z 1840 r.)³.

¹ Pozycję tę m.in. opracował wydawca tych statutów w dziele pt. *Repertorium akt wizytacji kanonicznych dawnej archidiecezji gnieźnieńskiej*, część 3, „Arch. Bibl. Muz.”, t. 34: 1977, s. 47—51, poz. 1.

² Księgę tę m.in. opracował wydawca w dziele pt. *Repertorium akt wizytacji kanonicznych...*, cz. 1, zes. 4, „Arch. Bibl. Muz.”, t. 31: 1975, s. 189—193, poz. 141.

³ Rękopis ten m.in. opracował wydawca w dziele pt. *Repertorium akt wizytacji kanonicznych...*, cz. 3, „Arch. Bibl. Muz.”, t. 34: 1977, s. 51—53, poz. 2.

2° Wizytacja zwyczajna kolegiaty łowickiej oraz kolegiów tamtejszego duchowieństwa niższego przeprowadzona w 1682 roku, z polecenia arcybiskupa Jana **Wydźgi**, przez nie znanych wizytatorów (komisarzy). Była to wizytacja niższej klasy spośród odbywanych w kolegiatach. Nosiła nazwę przeprowadzanej „pod względem duszpasterskim”, zatem spod gestii takiego wizytatora były wyłączone sprawy kapituły.

Jedyna wzmianka o niej znajduje się w księdze pt. Statuta Venerabilium Dominorum Vicariorum Perpetuorum Ecclesiae Collegiatae Łowiciensis (przechowywanej w AKŁ, bez sygn.) na s. 24—25. Wpisano tam tekst pod następującym nagłówkiem: *Puncta visitationis, per commissarios celsissimi principis, illustrissimi ac reverendissimi domini, dni Ioannis Wydźga archiepiscopi Gnesnensis et primatis Regni expeditae, clero universo Ecclesiae Collegiatae Łowiciensis ad observandum tradita ac intimata anno Domini 1682.* Tekst obejmuje 11 punktów rozporządzeń in extenso, przeznaczonych wyłącznie dla kolegiów duchowieństwa niższego.

3° Wizytacja generalna (zewnątrzna i wewnątrzna) kolegiaty łowickiej przeprowadzona 17 i następnego dnia maja 1714 roku przez arcybiskupa **Stanisława Szembeka**.

Prymas S. Szembek, pismem danym w Skierniewicach 9 kwietnia 1714 r., obwieścił kapitule i kolegiom niższego duchowieństwa ową wizytację na 17 maja. Oryginał dokumentu dawno zaginął w Łowiczu. Współczesna kopia tych „[inno]tescentiales” mieści się na s. 1—2 wizytacyjnego klocka przechowywanego niegdyś w Łowiczu, a od początku naszego stulecia w Archiwum Archidiecezji Warszawskiej (skrót: AAW) pod sygn. AAG, Wiz. 1. Tytuł nadany tej księdze brzmi: *Niepełna dokumentacji wizytacji kolegiaty łowickiej oraz jej beneficjów i duchowieństwa z lat 1714, 1757, 1763, 1779, 1792 i 1811*⁴.

Nie posiadamy właściwych akt tej wizytacji, bez wątpienia ważnej dla historii kolegiaty. Przypuszczalnie uległa zniszczeniu w czasie powstania warszawskiego 1944 r. (termin najpóźniejszy).

Zachował się przecież dekret reformacyjny stanowiący drugą część składową właściwej wizytacji. Wystawił go arcybiskup bez daty w Łowiczu. Musiało to nastąpić przed 25 sierpnia 1714 r., albowiem na posiedzeniu zwyczajnym kapituły odbytym tegoż dnia poinformowano obecnych, że nadszedł od prymasa „*decretum reformationis*” (AKŁ, akta kapituły z lat 1703—1727 — księga idealna 9, realna wtedy 6, obecnie 5 — s. 448). Jednak wciągnięto go do czystopisu akt już przed materia-

⁴ Księgę tę m.in. opracował wydawca tamże, s. 127—136, poz. 1.

łami zebrania zwyczajnego z soboty 9 czerwca 1714 r. Dekret S. Szembeka zachował się w oryginale i aż w 6 kopiach.

Oryginał dekretu znajduje się w AKŁ w teczce akt luźnych o sygn. AAG, Wiz. 1, której pełny tytuł podałem pod 1° (Gembicki).

Pierwsza kopia, współczesna dekretu została wpisana w scharakteryzowane wyżej akta kapituły z lat 1703—1727 na s. 423—437.

Drugi odpis, z przełomu XVIII/XIX w., znajduje się, obok oryginału, w AKŁ w teczce o sygn. AAG, Wiz. 1.

Trzeci odpis dekretu mieści się w kopiariuszu kapituły łowickiej, wykonanym przed 1810 r. przez ks. Piotra Śladeckiego i przechowywanym w AKŁ, bez sygn.⁵ na s. 520—531.

Czwarta kopia została wciągnięta do akt wizytacyjnych kolegiaty z 1811 r. na s. 31—36. Księga ta znajduje się w ADWł pod sygn. AAG, Wiz. 141, a pełny jej tytuł podałem pod 1° (Gembicki).

Piąty odpis dekretu zawiera na s. 27—39 księga AKŁ o sygn. AAG, Wiz. 2, przedstawiona także pod 1° (Gembicki).

Szósta kopia mieści się na s. 86—98 materiałów o nagłówku „Statuta et privilegia Insignis Capituli Loviciensis, volumen I” (naklejka na 1 s. okładki). Księga ta posiada (na 2 s. okładki) inny tytuł: Statuty Prześw. Kapituły Łowickiej. Zebrał i opracował bibliotekarz ks. kanonik Alfons Trepkowski, 1922 rok. Elaborat bez sygn. był przed ostatnią wojną w AKŁ, potem zaś znalazł się w AAW.

4° Wizytacja generalna (zewnątrzna i wewnątrzna) kolegiaty łowickiej przeprowadzona 24 maja oraz innych dni 1728 roku przez arcybiskupa Teodora **Potockiego**.

W aktach kapituły łowickiej z lat 1727—1746 (księga idealna 10, realna wtenczas 7, a obecnie 6) pod r. 1728 na s. 23, wśród materiałów posiedzenia zwyczajnego z soboty 13 marca zanotowano, że „visitatio Celsissimi Principis im[m]inet” na 6 kwietnia. Ponieważ prymas Potocki zmieniał terminy i przerywał zaczęte lustracje, niniejsza wizytacja rozpoczęła się 24 maja. Tego dnia prałaci i kanonicy, obradujący od 18 maja na posiedzeniu gen. F. Pentecosten, witali Potockiego — „receptio Celsissimi Principis in ordine ad visitationem” (tamże, s. 27—28). Z powodu przerwy uczynionej przez arcybiskupa również kapituła trwała z paузami aż do 25 września. W dniu 21 sierpnia kapituła wybrała na jednym z tych zebrań (generalnych) delegatów do prymasa, aby się dowiedzieli o dalszym ciągu wizytacji (tamże, s. 39). W każdym razie sobotnie posie-

⁵ Kodeks ten opracował wydawca w rozprawie pt. *Sumariusz wpisów kopiariusza kapituły kolegiackiej w Łowiczu z przełomu XVIII i XIX wieku (z kontynuacją do roku 1961)*, „Arch. Bibl. Muz.”, t. 34: 1977, s. 191—291.

dzenie zwyczajne, obradujące 30 sierpnia 1728 r., nosi jeszcze nazwę „sub tractu visitationis generalis” (tamże, s. 41).

Właściwe akta tej wizytacji, jeżeli w ogóle zostały sporządzone, zaginęły ostatecznie podczas powstania warszawskiego 1944 r.

Ocalały dekret reformacyjny Potockiego czyli druga część istoty wizytacyjnej, podobnie jak sama lustracja, nie został wykończony. Jako datę posiada ogólnie rok 1728. Nie ma miejsca wystawienia dokumentu, którym zapewne był Łowicz. Natomiast w treści dekretu podano nieściśle, że wizytacja odbyła się 24 i następnym dni maja.— W czasie trwania kapituły gen. F. Im. Conceptionis, obradującego od 8 do 31 grudnia 1728 r., zaznaczono na s. 48 tegoż tomu akt, żeby „decretum reformationis inserendum”. Stąd można by przypuszczać, że arcybiskup dostarczył go kapitule przed upływem grudnia. Atoli wciągnięcie omawianego dekretu do akt kapitulnych dopiero pod r. 1736 może podważyć tamto mniemanie.

Dekret reformacyjny prymasa Potockiego zachował się w oryginale oraz w 5 kopiach. Wszystkie przekazy znajdują się w znanych nam aktach i rękopisach, dlatego nie potrzeba odsyłać czytelników do ich pełnych tytułów.

Oryginał dekretu pozostaje w AKŁ, w teczce o sygn. AAG, Wiz. 1.

Pierwsza chronologicznie kopia dekretu figuruje w aktach kapituły łowickiej (z lat 1727—1746) pod r. 1736 na s. 184—188.

Drugi odpis, z przełomu XVIII/XIX w., znajduje się w AKŁ, w teczce pod sygn. AAG, Wiz. 1, obok oryginału.

Trzeci odpis dekretu został zamieszczony w kopiariuszu kapituły łowickiej sprzed 1810 r. (ks. Śladeckiego) na s. 539—544.

Czwarta kopia mieści się w księdze wizytacyjnej kolegiaty z 1811 r., przechowywanej we Włocławku pod sygn. AAG, Wiz. 141 na s. 37—39.

Piąty odpis dekretu zawiera na s. 98—104 księga kan. Trepkowskiego, powstała około 1922 r. i pozostająca bez sygn. w AAW.

5° Wizytacja generalna (zewnątrzna i wewnątrzna) kolegiaty łowickiej przeprowadzona z początkiem 1740 roku przez arcybiskupa **Krzysztofa Szembeka**.

Ze znanych już akt kapituły łowickiej z lat 1727—1746 wiadomo następujące rzeczy: W nagłówku „visitatio generalis”, figurującym na s. 325 księgi — pośród materiałów posiedzenia zwyczajnego prałatów i kanoników z soboty 12 września 1739 r., wspomniano o „innotescenciales” tego prymasa z 15 dnia wymienionego miesiąca! zapowiadających wizytację kolegiaty. Wybrano więc na razie kanonika (Wojciecha) Piaggia na witającego stosowną mową przybywającego arcybiskupa.

Z kolejnego nagłówka treściowego „praeparatoria pro futura generali

visitatione”, zamieszczonego tamże na s. 327—328 wśród zapisek posiedzenia zwyczajnego z soboty 12 października 1739 r., dowiadujemy się, że kapituła wyznaczyła wtedy kanoników (Jana) Krajewskiego i (Pawła) Kosickiego do niezwłocznego przygotowania materiałów — chyba odpowiedzi na nie znane nam artykuły — na wizytację.

Z akt posiedzenia gen. F. Im. Conceptionis 1739 r., odbywanego w dniach 8—14 grudnia widać, że oczekiwana wizytacja jeszcze się nie odbyła. Zniecierpliwieni zwłoką prałaci i kanonicy orzekli wtedy, że będą czekać na prymasa tylko do 19 grudnia (tamże, s. 340).

Na szczęście z akt posiedzenia nadzwyczajnego kapituły, które miało miejsce w poniedziałek 28 marca 1740 r., pośrednio wynika, że omawiana lustracja już się odbyła (tamże, s. 346—348).

Zebrani na posiedzeniu gen. Conceptionis 1741 r. członkowie korporacji, obradującym od 8 do 12 grudnia, nie mogąc się doczekać od arcybiskupa przysłania dekretu reformacyjnego, upoważnili kolejną kapitułę zwyczajną do publikowania wspomnianego dokumentu w razie jego nadejścia (tamże, s. 409).

Pierwsza kapituła zwyczajna, po wymienionej generalnej, odbyła się (w sobotę) 3 marca 1742 r., ale oczekiwany dekret nie nadszedł (tamże, s. 409—412).

Z tego, co wybrałem z akt kapituły łowickiej, wynika, że wizytacja generalna tamtejszej kolegiaty odbyła się w pierwszym kwartale 1740 r. Można wątpić czy jej akta w ogóle zostały opracowane. Natomiast dekretu reformacyjnego Krzysztof Szembek kapitule nie wystawił.

6° Wizytacja generalna (zewnątrzna i wewnątrzna) kolegiaty łowickiej przeprowadzona w dniu 21 października 1757 roku przez arcybiskupa Adama **Komorowskiego**.

Dnia 23 sierpnia 1753 r. prymas Komorowski obwieścił ze Skierniewic wszystkim kapitułom kolegiackim archidiecezji, tamtejszym kolegiom niższego duchowieństwa i pozostałym beneficjatom, że w serii generalnej lustracji całego arcybiskupstwa osobiście będzie je wizytował. Uwierzytelniona kopia tego powiadomienia znajduje się w klocek wizytacyjnym warszawskim o sygn. AAG, Wiz. 1 (którego tytuł podałem w całości pod 3° — S. Szembek) na s. 50—51.— Odpis artykułów wizytacyjnych arcybiskupa dla kolegiat, składających się z 27 pytań, mieści się tamże na s. 73—76, 89—91.

Długo nie zbliżała się do Łowicza ta wizytacja. Dopiero w materiałach posiedzenia zwyczajnego z soboty 3 sierpnia 1757 r. zanotowano na s. 314 akt kapituły z lat 1746—1761 (księga idealna 11, realna wtedy 8, a obecnie 7) o „imminens visitatio ecclesiae collegiatae praesentis”. W treści tego nagłówka czytamy, że do opisanego kościoła przed wizytacją

wybrano archidiakona (Józefa Jakę Marcinkowskiego) oraz kanoników (Stanisława) Karśnickiego i (Jakuba) Sztoltman'a; do sporządzenia wykazu przywilejów kan. (Ignacego) Żelińskiego; do opracowania inwentarza kościelnego kustosza (Wojciecha Piaggia) i kan. (Józefa Rolicz) Tarnowskiego.

Członkowie kapituły obecni na zebraniu zwyczajnym w sobotę 1 października 1757 r. delegowali prałata kustosza (Piaggia) do powitania wizytatora (tamże, s. 317), którego na posiedzeniu nadzwyczajnym w czwartek 13 tego miesiąca zamienili osobą kan. Karśnickiego (tamże, s. 319).— To samo zebranie wydelegowało kanoników Karśnickiego, Żelińskiego i Sztoltman'a na „deputati ad iustificanda desideria collegiorum” przed nadchodzącą lustracją (tamże, s. 319—320).

W piątek 21 października 1757 r., na który też wyznaczono posiedzenie — „capitulum praelatorum et canonicorum ecclesiae collegiatae Łowiciensis sub tempus visitationis generalis Celsissimi...”, Komorowski wizytował kolegiatę odbierając jednocześnie od kapituły różnorakie odpowiedzi na pytania z 1753 r. oraz „desideria Capituli ad Celsissimum Principem” w trzech punktach (tamże, s. 320—321).

Na podstawie otrzymanego materiału i autopsji wizytatora miało być zrehabilitowane sprawozdanie wizytacyjne. Jeżeli zostało opracowane, zaginęło ostatecznie w czasie powstania warszawskiego 1944 r.— Większość przygotowanych przez kapitułę odpowiedzi — w drugim egzemplarzu i brulionie, nie uwierzytelnionych — zachowuje się w cytowanej wyżej księdze warszawskiej o sygn. AAG, Wiz. 1, s. 55—72 i 77—88. Przynajmniej zastępczo stanowią one pierwsze chronologicznie ocalałe akta wizytacyjne kolegiaty.

Natomiast dekretu reformacyjnego arcybiskup Komorowski nie zdążył pewnie wystawić. W każdym razie nigdy nie natrafiłem na ślad jego istnienia.

7° Wizytacja generalna (zewnątrzna i wewnątrzna) kolegiaty łowickiej przeprowadzona pierwszego i przypuszczalnie w następujących dniach czerwca 1763 roku przez arcybiskupa **Władysława Łubińskiego**.

Obecni na posiedzeniu nadzwyczajnym w piątek 23 kwietnia 1763 r. członkowie kapituły zapoznali się ze świeżo nadesłanymi przez prymasa „innotescentiales pro futura visitatione generali” i postanowili opublikować je przez przywieszenie na drzwiach kolegiaty (akta kapituły z lat 1761—1778 — księga idealna 12, realna wtenczas 9, a obecnie 8 — s. 115).

Z kolei na zebraniu zwyczajnym, odbytym w sobotę 7 maja, wybrano kanonika (Adama) Janickiego „ad describendum statum ecclesiae”. Właściwie miał on tylko uaktualnić opis świątyni sporządzony przed

6 laty na wizytację arcybiskupa Komorowskiego⁶.— Na posiedzeniu zwyczajnym, które miało miejsce w większym gronie prałatów i kanoników w sobotę 21 maja, powtórzono wiadomość o „visitatio imminens” i oznajmiono obecnym, że „status ecclesiae pro visitatione [iam est] conscriptus” (tamże, s. 116).

W czasie „capituli generalis F. Pentecosten 1763”, która również z powodu czynności lustracyjnych trwała długo, bo od wtorku 23 maja do czwartku 30 czerwca, w środę 1 czerwca rozpoczął się „actus visitationis ecclesiae collegiatae praesentis” (tamże, s. 120).— Podczas tej kapituły generalnej i wizytacyjnej zobowiązano prałata kustosza (Wojciecha Pia-ggia) i kanonika Janickiego do przedstawienia w niedalekiej przyszłości projektu reformy właściwej redakcji statutów kapitułnych⁷.

Opis stanu kolegiaty wręczony Łubieńskiemu miał być podstawą do sporządzenia akt wizytacyjnych przez nie znanego notariusza lustracji. Jeżeli je opracowano, zaginęły najpóźniej w Warszawie w czasie powstania 1944 r. Drugi egzemplarz opisu kolegiaty przygotowany przez kan. Janickiego, nie podpisany ani uwierzytelniony, wchodzi jako dalsza część składowa znanego już wizytacyjnego klocka warszawskiego o sygn. AAG, Wiz. 1, s. 93—134 i zastępuje właściwe akta wizytacyjne (chronologicznie drugie).

Na istnienie dekretu reformacyjnego po omówionej lustracji nigdzie nie natrafiłem. W następstwie tego przypuszczam, że prymas W. Łubieński, za którego pontyfikatu przeprowadzono w archidiecezji wiele wizytacji generalnych, nie przygotował go.

8° Nawet arcybiskup Gabriel Podoski w swoich „desideria ad Capitulum” (2 punkty) pisał 30 sierpnia 1772 roku, że myśli o osobistej wizytacji kolegiaty łowickiej⁸. Atoli na tej wypowiedzi zakończyły się jego zamiary.

9° Wizytacja generalna (zewnętrzna i wewnętrzna) kolegiaty łowickiej przeprowadzona w dniach od 5 do 10 lipca 1779 roku przez arcybiskupa Antoniego Ostrowskiego.

⁶ „Ad describendum seu reformandum statum pro anteriori visitatione celsissimi olim principis Komorowski conscriptum, pro futura visitatione Celsissimi Principis feliciter moderni obligatur perillustris Janicki canonicus loci praesentis” (tamże, s. 115).

⁷ „Reformatio statutorum capitularium: Ad reformandum proiectum reformationis statutorum capitularium obligantur praesentibus perillustres Custos et Janicki canonicus” (tamże, s. 121). Przekaz ten wykorzystałem w rozdziale II niniejszego wydawnictwa.

⁸ „Reliqua in hoc negotio ipsi acturi circa visitationem Collegiatae Loviciensis commodo tempore a nobis constituendam” (AKŁ: Akta kapituły z lat 1767—1778, s. 490).

Prymas Ostrowski, z ważnych dla siebie powodów, kilka razy zmieniał termin naznaczonej wizytacji. Mianowicie pismem datowanym w Skierniewicach 10 czerwca 1778 r. zapowiedział ową wizytację i przepisał dla niej artykuły (najczęściej przytaczany klocek wizytacyjny AAW o sygn. AAG, Wiz. 1, s. 147—154).— Jednak listem pisany 11 sierpnia tr. również ze Skierniewic doniósł kapitule łowickiej, że lustrację przeprowadzi później, mniej więcej za miesiąc od tej daty (tamże, s. 143—144).— Następnym pismem danym w Skierniewicach 7 września 1778 r. przesunął także ów termin, obiecując ustalić go w nowych „litterae innotescentiales” (tamże, s. 145—146).— Kolejnym listem datowanym 16 czerwca 1779 r. też ze Skierniewic powiadomił kapitułę, że początek lustracji gen. ustalił ostatecznie na 5 lipca tr. (tamże, s. 141).— Współczesne kopie wymienionych czterech dokumentów znajdują się w aktach kapituły łowickiej z lat 1778—1790 — księga idealna 13, realna wtedy 10, obecnie zaś 9 — na s. 3 „litterae edictales pro visitatione generali”, s. 5 „innotescentiales pro futura visitatione”, s. 10 „prorogatio visitationis” i s. 81—82 „litterae innotescentiales pro visitatione generali”.

Niedługo po pierwszym obwieszczeniu wizytacji obecni na zwyczajnym posiedzeniu w sobotę 1 sierpnia 1778 r. członkowie kapituły wydelegowali „ad describendum statum collegiatae”, oprócz prokuratora bonorum (kan. Jana Kontowskiego) i prokuratora causarum (kan. Bartłomieja Łukaszewicza), nadto kanoników (Ignacego) Żelińskiego i (Jakuba) Rybińskiego (tamże, s. 4).— W czasie posiedzenia gen. F. Pentecosten, odprawianego od 25 maja do 2 czerwca 1779 r., dodano im do pomocy notariusza kapituły (i jednocześnie kan. hon. Franciszka Nikorowicza), tamże, s. 79.

Wizytacja odbywała się z pompą, przy towarzyszeniu posiedzenia nadzwyczajnego kapituły w środę 7 lipca 1779 r. (tamże, s. 84—90). Już w akta poprzedniej kapituły zwyczajnej z soboty 3 lipca wpisano „caeremoniae circa ingressum Celsissimi Principis pro visitatione” — pierwszy raz w dziejach tej kolegiaty (tamże, s. 82—83). Opis tych ceremonii posiada również księga przechowywana w AAW o sygn. AAG, Wiz. 1 na s. 137—140. Akta wymienionej kapituły nadzwyczajnej w Łowiczu kreślą pokrótce przebieg tej lustracji (tamże, s. 84), a szerzej „ingressus ad ecclesiam” (tamże, s. 84—86). Z kolei miała miejsce rzecz dotąd niespotykana — „assumptio convisitatorum”. Mianowicie Ostrowski — na oczach wszystkich — przybrał sobie do wizytacji zaprzyjaźnionych biskupów: Macieja Garnysza, bpa tyt. larandeńskiego, sufragana pomorskiego (w diec. wrocławskiej) i Jana Dembowskiego, koadiutora kamienieckiego; ponadto na sekretarza lustracji powołał wyżej wspomnianego ks. Nikorowicza (tamże, s. 87). Następnie wręczono prymasowi przygoto-

wany uprzednio opis kolegiaty (odpowiedzi na pytania), który miał stanowić podstawę sprawozdania wizytacyjnego (tamże, s. 87). Również jeszcze w czasie trwania wizytacji arcybiskup przekazał kapitule swoje dezyderaty — 9 punktów (tamże, s. 87—89), na które dość szybko otrzymał od niej odpowiedzi (tamże, s. 89—90).

Nie znamy urzędowego sprawozdania z tej wizytacji. Jak wszystkie z pontyfikatu tego arcybiskupa musiało być obszerne. Zaginęło najpóźniej podczas powstania warszawskiego 1944 r. Ocalał tylko w klocku warszawskim o sygn. AAG, Wiz. 1 na s. 157—214 nie uwierzytelniony drugi egzemplarz wspomnianego opisu przygotowanego. Materiały te, jako trzecie z rzędu, zastępują pełne akta wizytacyjne.

Posiadamy za to dekret reformacyjny po tej wizytacji, wystawiony przez Ostrowskiego w Skierniewicach 10 maja 1782 r. Wprawdzie jego oryginał zaginął w Łowiczu przypuszczalnie w XIX stuleciu, jednak dysponujemy aż sześcioma kopiami owego dokumentu. Wszystkie one są wpisane w znane już nam księgi.

Pierwszy, współczesny odpis dekretu znajduje się w aktach kapituły (AKŁ) pod r. 1782 na s. 270—281.

Druga kopia, luźna z przełomu XVIII/XIX w. mieści się w teczce AKŁ pod sygn. AAG, Wiz. 1.

Trzeci przekaz dekretu figuruje w kopiariuszu kapituły łowickiej sprzd 1810 r. na s. 751—763.

Czwarta kopia jest zawarta w księdze wizytacyjnej kolegiaty z 1811 r. (ADWł.) na s. 39—45.

Piąty odpis dekretu posiada AKŁ w księdze o sygn. AAG, Wiz. 2, wykonanej około 1840 r., na s. 39—51.

Szóstą kopię obejmuje rękopis ks. Trepkowskiego z ok. 1922 r. na s. 104—116.

10° Wizytacja generalna (zewnątrzna i wewnątrzna) kolegiaty łowickiej przeprowadzona w dniu 21 i może następnych maja 1792 roku (z upoważnienia arcybiskupa Michała **Poniatowskiego**) przez sufragana gnieźnieńskiego **Stefana Łubińskiego**.

Na temat tej lustracji zachowały się liczne materiały uprzedzające tak w samych księgach wizytacyjnych, jak też w aktach kapituły. Przedstawię je chronologicznie naprzód według pierwszej grupy akt, następnie zaś wg drugiej.

Oto w dniu 18 lutego 1790 r. biskup Łubiński jako administrator gen. archidiecezji (w czasie pobytu prymasa Poniatowskiego we Francji i Włoszech) opublikował w Gnieźnie drukiem instrukcję dla wizytacji generalnych kolegiat — „articuli pro generali visitatione Archidiaecesis Gnesnensis; de statu interno et externo ecclesiae collegiatae...” (AAW,

sygn. AAG, Wiz. 2 z nadanym tytułem: Akta wizytacji generalnej kolegiaty w Łowiczu oraz jej beneficjów i duchowieństwa odprawionej w roku 1792 — —⁹, s. I—VIII).

Poniatowski wróciwszy do kraju, pismem danym w Warszawie 22 sierpnia 1791 r., zachował Łubińskiemu przywilej zwizytowania kolegiaty łowickiej, który tenże zastrzegł sobie w 1790 wobec innych wizytatorów generalnych arcybiskupstwa (AAW, sygn. AAG, Wiz. 1, s. 215—216 i sygn. AAG, Wiz. 2, s. IX—X).

Po tym akcie arcybiskupa sufragana Łubiński, listem datowanym w Gnieźnie 13 kwietnia 1792 r., zapowiedział kapitule łowickiej rozpoczęcie przez siebie wizytacji tamtejszej kolegiaty na dzień 21 maja tr. (AAW, sygn. AAG, Wiz. 2, s. XIII—XIV).

Kapituła w Łowiczu wiedząc, że wizytacja kolegiaty nastąpi, już w czasie posiedzenia gen. F. Pentecosten 1790 r. (które trwało od wtorku 25 do soboty 29 maja) w środę 26 maja wybrała kanonika (Grzegorza) Zachariaszewicza do przeprowadzenia z wizytatorem sprawy „de dispensatione in monocularitate beneficiorum simplicium in ecclesia collegiata — —” (akta kapituły z lat 1790—1806 — księga idealna 14, ówczesna realna 11, a obecnie 10 — s. 3).

Również podczas tego zebrania, w sobotę 29 maja, nastąpiło „deputatio perillustris [Pauli] Jastrzembowski [canonici] ad descriptionem status ecclesiae pro visitatione generali”. Za wykonanie tej pracy kapituła zwolniła Jastrzembowskiego od rezydencji przez 4 miesiące (tamże, s. 14).

Na tym samym posiedzeniu gen. i tegoż dnia kapituła wydelegowała prokuratora bonorum (kan. Jakuba Rybińskiego) do zajęcia się osobą wizytatora Łubińskiego w ciągu jego pobytu w Łowiczu — „de receptione Illustrissimi Visitoris collegiatae” (tamże, s. 14—15).

Podczas posiedzenia gen. F. Im. Conceptionis 1790 r., ciągnącego się od czwartku 9 do poniedziałku 13 grudnia, kapituła postanowiła w piątek 10 grudnia, ażeby poszczególne kolegia niższego duchowieństwa kolegiaty, podobnie jak ona, opisały swój stan na wizytację i doręczyły jej notariuszowi (ks. Nikorowiczowi) — „de statu sui per singula collegia pro generali visitatione describendo” (tamże, s. 30).

Tegoż dnia przypomniano prokuratorowi massae (Rybińskiemu), aby zajął się mieszkaniem i utrzymaniem biskupa Łubińskiego (tamże, s. 30)¹⁰.

Do akt zebrania zwyczajnego kapituły z czwartku 19 kwietnia 1791 r.

⁹ Rękopis ten m.in. opracował wydawca w dziele pt. *Repertorium akt wizytacji kanonicznych...*, cz. 3, „Arch. Bibl. Muz.”, t. 34: 1977, s. 136—139, poz. 2.

¹⁰ Kanonik Rybiński nie doczekał dnia rozpoczęcia wizytacji, albowiem zmarł w Łowiczu 5 grudnia 1791 r. (tamże, s. 62).

wpisano obwieszczenie wizytatora z 13 kwietnia — które również posiada, jak powiedziano wyżej, księga warszawska o sygn. AAG, Wiz. 2 — dotyczące rozpoczęcia lustracji kolegiaty — „ingrossatio instrumenti innotescentium per illustrissimum Łubiński pro visitatione editi” (tamże, s. 89—91).

Kapituła nadzwyczajna prałatów i kanoników odbywająca się w poniedziałek 21 maja 1792 r. towarzyszyła początkowi wizytacji. Przebieg lustracji kolegiaty wciągnięto do jej akt. Na końcu zaś powiedziano, że wizytatorowi wręczono opisy sporządzone przez kanoników Jastrzebowskiego (od kapituły) i Nikorowicza (od kolegiów), tamże, s. 91—93.

Doręczone opisy miały stanowić, oprócz autopsji wizytatora, materiał do zredagowania właściwego sprawozdania wizytacyjnego. Jeżeli zostało sporządzone, zaginęło ostatecznie w czasie powstania warszawskiego 1944 r. Wprawdzie w obydwu księgach AAW: sygn. AAG, Wiz. 1 na s. 221—255 i sygn. AAG, Wiz. 2, s. 1—54 znajdują się „ad articulos pro generali visitatione Archidiaecesis Gnesnensis de statu interno et externo Ecclesiae Insignis Collegiatae Loviciensis responsa”, atoli są to odpisy nieurzędowe, znacznie różniące się między sobą, dostarczonych wizytatorowi przez kapitułę i niższe kolegia duchowieństwa oryginałów. Przy tym stanie rzeczy są one aktualnie czwartymi z rzędu materiałami zastępującymi właściwe akta wizytacyjne kolegiaty łowickiej.

Dekretu reformacyjnego z wizytacji biskup Łubiński nie dostarczył kapitule. Nie ma śladu na jego temat ani w jego aktach, ani też gdzie indziej. Jakims usprawiedliwieniem w tym względzie może być „zły” rok przeprowadzania wizytacji — okres panoszącej się „Targowicy” i walk z wojskami rosyjskimi.

11° Wizytacja generalna (zewnątrzna i wewnątrzna) kolegiaty łowickiej przeprowadzona w dniach od 7 do 13 lipca 1811 roku (powagą i z polecenia arcybiskupa Ignacego **Raczyńskiego**) przez sufragana i oficjała gnieźnieńskiego Ignacego **Bardzińskiego**.

Wizytacja ta jest ostatnią z generalnych odnoszących się do Łowicza z czasów jego przynależności do archidiecezji gnieźnieńskiej. Jest również najpełniejszą i najobszerniejszą.

Z lustracją tą łączy się obfita dokumentacja poprzedzająca, współczesna i następująca, ocalała w księgach wizytacyjnych, w aktach kapituły i luźno. Przedstawię ją na tym miejscu, jak poprzednią, według owych trzech serii źródeł oddzielnie, a nie jednorazowo łącznie.

Przegląd akt wizytacyjnych zaczynam od zasobu włocławskiego, w którym pod sygn. AAG, Wiz. 141 znajduje się oryginał tej lustracji podany z tytułu już pod 1° (Gembicki). W nim to pomieszczono takie źródła wizytacyjne: Nominacja wystawiona w Ciężeniu 8 czerwca 1810 r. przez

Raczyńskiego dla Bardzińskiego do zwizytowania kolegiaty w Łowiczu (s. 2—3).— Następna delegacja arcybiskupa dla sufragana, stamtąd i tegoż dnia, do skontrolowania seminarium w tymże mieście (s. 4—5).— Kolejne upoważnienie ordynariusza archidiecezji dla oficjała gnieźnieńskiego, z Ciążenia 25 lutego 1811 r., do przeprowadzenia wizytacji reszty kościołów, wśród nich także zakonnych, oraz innych instytucji w Łowiczu (s. 5—6). Wszystkie one w różny sposób zależały od kolegiaty i kapituły.— Na początku tej książki przedstawiono przebieg wizytacji Bardzińskiego w Łowiczu (s. 1, 6—9).— Do zawartych tu akt wizytacyjnych i dekretu reformacyjnego powrócę niżej.

Tylko jeszcze najczęściej przytaczany przeze mnie klocek wizytacyjny warszawski (sygn. AAG, Wiz. 1) posiada przekazy wprowadzające do lustracji. Mianowicie na s. 261 pismo Bardzińskiego powiadamiające kapitułę łowicką, że wizytację odprawi w lipcu 1811 r., oraz na s. 259—260 list tejże instytucji do sufragana opowiadający się za rozpoczęciem lustracji w dniu 1 lipca. W rzeczywistości wizytacja zaczęła się 7 lipca.

Akta kapituły z lat 1806—1822 — księga idealna 15, realna wtedy 12, a obecnie 11 — zawierają różny materiał dotyczący tej wizytacji: poprzedzający, towarzyszący i następujący, i to z szerszego okresu czasu.

Pierwszym dokumentem są „litterae celsissimi comitis Raczyński, principis archiepiscopi Gnesnensis ad Reverendissimum Capitulum” pisane w Ciążeniu 18 grudnia 1807 r. Arcybiskup prosi o odpowiedzi na pytania według załączonego w liście schematu, rozłożonego na 9 punktów. Będą mu potrzebne do rozplanowania wizytacji generalnych w całej archidiecezji (tamże, s. 46). Schematu w aktach kapituły nie ma. W Łowiczu załączono go do księgi AAW o sygn. AAG, Wiz. 3 pod nadanym tytułem: Niepełny brulion akt wizytacji generalnej kolegiaty łowickiej odbytej w roku 1811 — — oraz inne materiały odnoszące się do tejże instytucji z lat 1807—1859, przeważnie lustracyjne¹¹.— „Relacyja kapituły kolegiaty łowickiej na punkta z rozkazu Jaśnie O. Xcia JMości arcybiskupa swego podane, uczyniona w Łowiczu 31 grudnia roku 1807” według 8, a nie 9 punktów, znajduje się tamże na s. 46—51.

W aktach posiedzenia zwyczajnego kapituły z czwartku 29 marca 1810 r. figuruje niejasny nagłówek „praeparanda ad subsequendam visitationem” (tamże, s. 132). W jego treści czytamy, że kanonik (Paweł) Jastrzębowski zakomunikował zebrany — jako oficjał gen. łowicki, że na miesiąc maj względnie na późniejszy termin arcybiskup przewiduje wizytację kolegiaty. Okazał na ten temat „innotescentiales” oraz „instrukcję”. Przez innotescentiales trzeba tu rozumieć ogólne obwieszczenie

¹¹ Księgę tę m.in. opracował wydawca w dziele pt. *Repertorium akt wizytacji kanonicznych...*, cz. 3, „Arch. Bibl. Muz.”, t. 34: 1977, s. 139—142, poz. 3.

wizytacji generalnych w archidiecezji, a przez instrukcję artykuły czyli pytania wizytacyjne — obydwie dokumenty wystawione przez arcybiskupa Raczyńskiego. Do przygotowania odpowiedzi na owe pytania powołano zaraz prokuratora kapituły, kan. (Teodora) Wiesiołowskiego.— W Łowiczu obecnie nie ma śladu po obwieszczeniu i artykułach. Bez wątpienia musiały być w ręku kapituły, skoro na nie odpowiedziano, i to w kilku egzemplarzach.

Na pierwszym miejscu wśród akt posiedzenia gen. F. Pentecosten 1811 r. (tamże, s. 168—169), trwającego od środy 5 do soboty 8 czerwca, wpisano znowu mało precyzyjny nagłówek „*visitatio generalis*”. Otóż jest tu mowa, że za przyzwoleniem biskupa Bardzińskiego kapituła wybrała 1 lipca jako dzień rozpoczęcia wizytacji. Do kontaktów z wizytatorem delegowała swojego prokuratora, kan. Wiesiołowskiego, a na witającego kan. (Wincentego) Frydrycha.

Początkowi wizytacji towarzyszyło posiedzenie nadzwyczajne kapituły, odbyte w poniedziałek 8 lipca 1811 r., w którego akta wciągnięto nagłówek „*visitatio generalis Ecclesiae Insignis Collegiatae Loviciensis*” (tamże, s. 186—187), donoszący o przebiegu tej lustracji. Dopiero wtedy (późno) wpisano do akt kapituły „*innotescentiales*” wizytatora Bardzińskiego (tamże, s. 187—188).

Dokumentacja luźna, poprzedzająca i następująca po wizytacji, dotyczy głównie ustalenia terminu rozpoczęcia lustracji oraz treści dekretu reformacyjnego. Z pierwszej grupy jeden przekaz — „*epistola ad Excellentissimum Visitatorem*” wciągnięto do akt kapituły (tamże, s. 169). W drugiej grupie istnieje więcej korespondencji, w której prałaci i kanonicy wypowiadają swoje niezadowolenie z pewnych punktów dekretu powizytacyjnego, wystawionego przez Bardzińskiego. Korespondencję napływającą od kapituły do arcybiskupa i wizytatora przecięła decyzja Raczyńskiego — „*epistola Celsissimi Principis*”, nadana z Ciężenia 23 października 1812 r. a wpisana, również jako jedyna z tej serii akt, do metryki kapitulnej na s. 241—242.

Akta wizytacji z 1811 r. zachowały się w różnym ujęciu i objętości w 4 egzemplarzach. Z nich księga znajdująca się w ADWł. pod sygn. AAG, Wiz. 141 jest oryginalnym obejmującym zarówno rozbudowane sprawozdanie, jak też dekret powizytacyjny. Akta te zredagował sekretarz wizytacji ks. Marcin Szremowicz, prepozyt par. Koło, wicedziekan koniński. Jako materiały do nich służyły mu odpowiedzi na artykuły wizytacyjne dostarczone przez kapitułę oraz kolegia niższego duchowieństwa, obserwacja wizytatora i jego własna. Doszły do nich materiały historyczne, jak redakcja statutów kapitulnych oraz dawniejsze dekrety reformacyjne, rozumie się w odpisach. Podobnie jak ten egzemplarz akt mogły wyglądać inne oryginalne sprawozdania z poprzednich wizyta-

cji — od arcybiskupa Gembickiego (1619 r.) do prymasa Poniatowskiego (1792), które zaginęły.

Podobnie jak akta wizytacyjne ocalałe z lat 1757 (prymas Komorowski) — 1792 (arcybiskup Poniatowski) wyglądają pozostałe 3 egzemplarze lustracji z 1811 r. To znaczy składają się przeważnie z odpowiedzi na pytania wizytacyjne, dostarczonych przez delegatów kapituły i kolegiów. Różnice pomiędzy nimi istnieją niewielkie. Wyróżnia się z nich egzemplarz przechowywany w AAW pod sygn. AAG, Wiz. 1 na s. 265—325 głównie dlatego, że posiada dekret reformacyjny oraz został uwierzytelniony przez wizytatora i innych. Egzemplarz znajdujący się w AAW pod sygn. AAG, Wiz. 3 odpowiada pozostałemu dotąd w AKŁ pod sygn. AAG, Wiz. 3 z nadanym tytułem: Niepełny brulion akt wizytacji generalnej kolegiaty łowickiej oraz jej duchowieństwa, przeprowadzonej w roku 1811 przez sufragana gnieźnieńskiego Ignacego Bardzińskiego — —¹².

Z tego co powyżej powiedziałem wynika, że w Łowiczu od 1619 r. (lustracja Gembickiego) zasadniczy materiał do opracowania akt wizytacyjnych czerpano z odpowiedzi na artykuły wizytacyjne. Sposób ten ugruntował się szczególnie w XVIII w. Ostateczny wygląd sprawozdaniu z wizytacji generalnej nadał jej notariusz. W aktach z wizytacji Raczyńskiego (Bardzińskiego) jest jeszcze taka nowość, że odpowiedzi były dawane na pytania pochodzące z dwóch różnych instrukcji wizytacyjnych przepisanych przez arcybiskupa Raczyńskiego: 10 lutego 1810 r. dla kościołów parafialnych i 10 marca tr. dla kolegiat (jako że obydwie dotyczyły Łowicza).

Dekret reformacyjny po tej wizytacji wystawił biskup Bardziński w Gnieźnie 15 grudnia 1811 r. Jakkolwiek wizytator omawiał uprzednio jego treść z kapitułą łowicką, wspomniana kwestionowała później kilka jego punktów. Jest on po raz pierwszy w dziejach kolegiaty wspólny dla kapituły, kolegiów niższego duchowieństwa oraz innych instytucji. Dekret ten zachował się w 2 oryginałach i w 3 kopiach. Ponieważ akta, w których mieszczą się owe przekazy dekretu znamy z tytułów na pamięć, wymienię tylko ich sygnatury i strony, gdzie je wpiśano.

Pierwszy egzemplarz oryginału dołączono do właściwych akt wizytacyjnych przechowywanych w ADWł. pod sygn. AAG, Wiz. 141; figuruje w nich na s. 285—298.

Drugi egzemplarz oryginału istnieje jako dokument luźny w AKŁ, w teczce o sygn. AAG, Wiz. 1.

¹² Akta te m.in. opracował wydawca tamże, s. 54—56, poz. 3.

Pierwsza kopia dekretu reformacyjnego, współczesna i uwierzytelniona, znajduje się w AAW pod sygn. AAG, Wiz. 1 na s. 314—325.

Drugi jego odpis, także współczesny, wciągnięto w akta kapituły z lat 1806—1822 (pod r. 1812) na s. 232—241.

Trzecia kopia dekretu powizytacyjnego mieści się w księdze wykonanej około 1840 r., pozostałej w AKŁ pod sygn. AAG, Wiz. 2 na s. 51—65.

Jakby zakończeniem i ukoronowaniem niniejszej wizytacji był tzw. dekret redukcyjny, wystawiony przez arcybiskupa Raczyńskiego w Ciążeńiu 15 czerwca 1812 r. Omówiłem go i wydrukowałem w rozdziale I tych statutów.

Z powyższych dociekań wynika, że dysponujemy (w aspekcie statutowym) tekstem pięciu dekretów powizytacyjnych czyli reformacyjnych: arcybiskupa Gembickiego z 21 sierpnia 1619 r., prymasa S. Szembeka sprzed 25 sierpnia 1714, arcybpa Potockiego z 1728 roku (bez daty szczegółowej), prymasa Ostrowskiego z 10 maja 1782 oraz biskupa Bardzińskiego (arcybpa Raczyńskiego) z 15 grudnia 1811 r.

b. DEKRETY REFORMACYJNE NA TLE POZOSTAŁYCH ŹRÓDEŁ STATUTOWYCH KAPITUŁY

1° CHRONOLOGIA POJAWIANIA SIĘ I OBOWIĄZYWANIA

Jesteśmy w rozdziale III statutów kapituły noszącym tytuł dekrety reformacyjne wydawane przez arcybiskupów. Znamy i posiadamy owe dekrety z lat 1619—1811 czyli z okresu dwóch stuleci. Dekrety powizytacyjne były w Kościele przejawem ducha potrydenckiego. W związku z tym można powiedzieć, że dla kapituły łowickiej nie wystąpiły zbyt późno i skończyły się prawidłowo — na kilka lat przed przejściem Łowicza z archidiecezji gnieźnieńskiej do warszawskiej. Polecenia zawarte w tych dekretach obowiązywały opisywaną instytucję w ciągu dwóch wieków.

Inne rodzaje źródeł statutowych kapituły łowickiej, opracowane już i pozostałe jeszcze przed nami, są w omawianym aspekcie następujące:

Erekcje i redukcja (rozdział I), w całości i częściach trwały na przestrzeni lat 1433—1812 czyli właściwie przez cały okres istnienia kapituły w ramach archidiecezji gnieźnieńskiej. Dokumenty te były również w ciągu czterech stuleci obowiązujące dla prałatów i kanoników, rozumie się w różnych terminach czasowych i stopniu natężenia.

Właściwa redakcja statutów (rozdział II), pewnie druga z kolei, chociaż powstała w 1528 r., obowiązywała kapitułę stale, przynajmniej do połowy XVIII w.

Ordynacje nie związane z wizytacjami kanonicznymi (rozdział IV), w liczbie kilkunastu, pochodzą z lat 1440—1775, a więc prawie z całego okresu istnienia kolegiaty i kapituły w epoce gnieźnieńskiej. Obowiązywały prałatów i kanoników bardziej sporadycznie, w zależności od potrzeb aż do początku XIX stulecia.

Własne uchwały (postanowienia, dekrety) kapituły (rozdział V), drobiazgowo, a stąd bardzo liczne, mogły pochodzić już od 1433 r. (data erekcji kolegiaty). Zachowały się zaś z aktami kapitulnymi od 1525 r. i trwały do końca interesującego nas okresu dziejowego (1818). Obowiązywały członków kapituły zawsze. Były też nierzadko ponawiane, a nieraz aktualizowane lub odwoływane.

2° WAŻNOŚĆ W PRAWODAWSTWIE KORPORACJI

Wszystkie grupy źródeł statutowych były ważne w zależności od czasu, potrzeby i okoliczności. Jednak właściwa redakcja statutów z mocy prawa i zwyczaju zajmowała wśród nich pierwsze miejsce. Wszakże to pierwszeństwo zwodu prawnego było ograniczone czasem. Redakcja statutów nie wystąpiła równocześnie z erekcją kapituły. Ponadto nie aktualizowana z postępem czasu, straciła swoje praktyczne zastosowanie już w XVIII w.

Owo pierwszeństwo prawne po redakcji statutów zajmowały stopniowo właśnie dekrety reformacyjne. Źródło ich znaczenia płynęło nie tylko z faktu, że były wystawiane przez arcybiskupów — zwierzchników kapituły. Okoliczności podnoszące ważność dekretów pochodziły również stąd, że prymasi wydawali je w chwilach uroczystych, to jest po wizytacjach generalnych kolegiaty czyli po całkowitym przeglądzie organizacji, uposażenia, działalności, uprawnień i obowiązków duchowieństwa, potrzeb świątyni i duszpasterstwa. Zresztą dekrety powizytacyjne swoim układem były spośród wszystkich źródeł statutowych najbardziej podobne do właściwej redakcji prawa kapitulnego. Tak jak ona posiadały po kilkanaście a nawet po kilkadziesiąt paragrafów, artykułów czy punktów. Inaczej mówiąc miały charakter ogólny, statutowy.

Ordynacje nie związane z wizytacjami, jakkolwiek także pochodziły od arcybiskupów, a w pojedynczych wypadkach nawet od papieża i nuncjusza, posiadały na ogół słabszą pozycję prawną niż dekrety. Nie powstały po kontroli lustracji generalnej i nie miały charakteru ogólnego, choćy zbiorczego. Były raczej sporadyczne, jednorazowe i monotematyczne. Jednak ze względu na osoby wystawców trzeba je ustawić na trzecim miejscu.

Dokumenty erekcyjne i redukcyjne posiadały specjalny charakter. Erekcyjny całej kapituły był jedynym prawem korporacji, dopóki nie

przybyły inne źródła statutowe. Dyplomy ustanawiające prałaturę archidiacona i pojedyncze kanonie odnosiły się w zasadzie do nich samych. Dokument redukcyjny dotyczył jednorazowo całej instytucji. Ze względu na osoby wystawców należy im się pośród pozostałych elementów prawnych miejsce czwarte, atoli z powodu wycinkowości treściowej i szybszego przemijania pozycja pewnie tylko ostatnia.

Własne uchwały kapituły były najmniej ważnym rodzajem źródeł statutowych, gdyż tworzyła je sama zainteresowana korporacja, a nie władza nadrzędna. Z drugiej strony górowały one nad pozostałymi liczebnością i aktualnością. Ich atut polegał przede wszystkim na tym, że w razie braku czy deaktualizacji potrzebnego prawa można je było na odpowiednim posiedzeniu instytucji ustanowić, a inne uchylić względnie zmienić.

2. PUBLIKACJA

1

Dekret reformacyjny arcybiskupa Gembickiego

Łowicz, 21 sierpnia 1619

Arcybiskup Wawrzyniec Gembicki, dokonawszy osobiście 12 i następných dni maja 1619 r. wizytacji generalnej kolegiaty łowickiej, której akta nie zachowały się, wystawia dla tamtejszej kapituły dekret reformacyjny. W swojej ordynacji wypowiada się w trzeciej osobie. Oto główne akcenty tego bogatego w treść dokumentu podane w porządku topograficznym. Po dłuższym wstępie zarządza, żeby posiedzenia generalne kapituły zajmowały się naprzód kultem Bożym w świątyni. Przy tej okazji określa kary na nieobecnych na zebraniach. Drugi punkt obrad powinno stanowić tzw. braterskie upominanie się członków korporacji. Dalej mówi o konieczności przeprowadzania rewizji wsi i o reperacjach domów kapitulnych. Przypomina, żeby posiedzenia generalne odbywały się w przewidzianych terminach, a one same, jak też zebrania partykularne były nastawione przede wszystkim na potrzeby duszpasterstwa. Podczas kapituł nie wolno przerywać konfratrowi jego wypowiedzi, o uchwałach ma decydować większość obecnych i każdy ma prawo odwołania się do ordynariusza archidiecezji. Z kolei Gembicki wypowiada się na temat stroju kanonickiego, obowiązków celebransa tygodniowego, odmawia nieobecny na nabożeństwach podziałów chórowych, przyznaje rezydującym 20 dni rocznego urlopu. Mówi o wysokości podziałów dla rezydujących i biorących udział w kapitułach, o potrzebie powięk-

szenia tego funduszu. Potwierdza jurysdykcję kapituły, przyznaną jej przez prymasa Łaskiego, przede wszystkim nad wikariuszami, lecz również nad kaznodziejami i penitencjarzami. Podnosi sprawę celebrowania mszy wotywnych i anniwersarzy oraz jeszcze kilka punktów poświęca wikariuszom i oltarzystom. Przypomina, że opłaty wstępne uiszczane przez kanoników mają być obracane wyłącznie na potrzeby zakrystii, której dotyczą także dalsze punkty dekretu. Za porządek i całość zakrystii odpowiada kustosz. Potem zajmuje się obszernie potrzebami budowy i remontów w świątyni oraz obiecuje przyłączyć się do wydatków. Kilka akapitów poświęca szkole przykolegiackiej dodając, że oświata wchodzi w skład obowiązków duszpasterskich. Starsze akta miejscowego konsystorza poleca przechowywać w kolegiacie obok kapitułnych. Pod koniec prosi członków kapituły o pomoc w zwalczaniu na terenie Łowicza i w całej archidiecezji przestępstw publicznych. W samym zakończeniu arcybiskup zwraca się do prałatów i kanoników o zastosowanie się do wydatków przez niego poleceń powizytacyjnych.

Or. nie znany, nie istnieje.

Kop. 1. Łowicz, Archiwum Kapituły (skrót: AKŁ), Akta kapituły z lat 1612—1623, s. 172—186 (pod 1619 r.), bez tytułu.— Na zewnętrznych stronach książki tekst dekretu zaopatrzył w 51 nagłówek kanonik łowicki w latach 1748—1771 Adam Janicki, dr ob. prawa (Wieteska: Katalog prałatów i kanoników, s. 106), które lekko obciążył przy sprawie akt.— Nagłówki te, nazywane potem indeksem albo punktami, przenosili późniejsi kopiści dokumentu do innych rękopisów względnie luźno, poszerzając je i powodując błędy.

2. Łowicz, AKŁ, sygn. AAG, Wiz. 1 (teczka). Luźny odpis dekretu z przełomu XVIII/XIX w., stron świeżo policzb. 12, bez tytułu.— Nie numerowane nagłówki później nadpisano w treści lub na marginesach, zawsze lewobrzeżnych.— W innym poszycie, wykonanym tuż po 1812 r., liczącym 8 stron obecnie policzb., ostatnia czysta, na s. 1—3 numerowany „Index seu puncta ex Gembiciana visitatione anno Domini 1619 compendiose excerpta”.

3. Włocławek, Archiwum Diecezjalne (skrót: ADWł.), sygn. AAG, Wiz. 141, s. 25—31. Wpis z 1811 r. bez tytułu. Tekst dekretu nie numerowany i bez nagłówków.

4. Łowicz, AKŁ, sygn. AAG, Wiz. 2, s. 66—76. Wpis z około 1840 r. pt. Ordinationes ex visitatione Gembiciana anno 1619.— Na zewnętrznych marginesach tekstu dekretu 51 numerowanych nagłówków spraw.— Osobno, na s. 20—21 numerowany „Index seu puncta ex Gembiciana visitatione anno Domini 1619, compendiose excerpta”.

Dekret reformacyjny Gembickiego publikuję według pierwszej i najpoprawniejszej jego kopii, zaglądając przy tym ciągle do pozostałych. Stąd w treści dokumentu zaznaczyłem początek jego nowych stron odpisu z 1619 r. Na początku poszczególnych akapitów spraw położyłem w nawiasach prostokątnych i uwypukliłem kursywą nagłówki zredagowane przez kan. Janickiego nie tylko jako pożyteczne, ale także zrosłe z dekretem powizytacyjnym od przeszło dwóch stuleci.

[*Prologus notarii Capituli*] Anno Domini millesimo sescentesimo decimo nono, feria quarta ante festum s. Bartholomaei apostoli proxima, quae erat dies vigesima prima mensis augusti, in arce Loviciensis.

Illustrissimus et reverendissimus in Christo pater dominus Laurentius Gembicki¹ Dei et Apostolicae Sedis gratia archiepiscopus Gnesnensis etc. feliciter modernus, vocatis ad suam praesentiam reverendis dominis Nicolao Squernievio², Alberto Tarnowski³, Casparo Kozielski⁴, Thoma Cissevio⁵ et Ioanne Lugowski⁶ canonicis, protunc Capitulum repraesentantibus, ipsis certas ordinationes ex visitatione Insignis huius Collegiatae diebus maii peracta confectas intimavit, per Venerabile Capitulum praelatorum et canonicorum istius ecclesiae tenendas et observandas atque debitae executioni demandandas. Quarum tenor sequitur de verbo ad verbum:

Illustrissimus et reverendissimus in Christo pater dominus, dnus Laurentius Gembicki Dei et Apostolicae Sedis gratia archiepiscopus Gnesnensis, legatus natus, Regni Poloniae primas ac primus princeps ex visitatione Collegiatae Ecclesiae Loviciensis, quam anno Domini millesimo sescentesimo [*s. 173*]. decimo nono, duodecima et sequentibus diebus maii peregit, pro ipsius ecclesiae bono et Divini cultus incremento infrascriptam Venerabili Capitulo praelatorum et canonicorum eiusdem ecclesiae intimandam et ab eodem Venerabili Capitulo tenendam et observandam debitaeque executioni demandandam ordinationem statuit et sancivit.

¹ *Wawrzyniec Gembicki h. Nałęcz (1559—1624), kolejno biskup chełmiński (1599), włocławski (1610) oraz arcybiskup gnieźnieński i prymas (1616), a także podkanclerzy (1607) i kanclerz koronny (1609). (J. Korytkowski: Arcybiskupi gnieźnieńscy, prymasowie i metropolici polscy... (cyt. Korytkowski: Arcybiskupi gnieźnieńscy), t. 3, Poznań 1889, s. 636—679; A. Przyboś: Gembicki Wawrzyniec..., w: Pol. słownik biogr. VII 382—384).*

² *Mikołaj ze Skierniewic dr ob. prawa, m.in. kanonik łowicki w latach 1599—1626, aktualnie także oficjał łow. (J. Wieteska: Katalog prałatów i kanoników prymasowskiej kapituły łowickiej od 1433 do 1970 r., Warszawa 1971 (cyt. Wieteska: Katalog prałatów i kanoników), s. 49—50).*

³ *Wojciech Tarnowski h. Rola, kanonik łowicki w latach przed 1612—1630 (Wieteska: Katalog prałatów i kanoników, s. 57).*

⁴ *Kasper Kozielski h. Rola, m.in. kanonik łowicki w latach przed 1612—1622, potem opat Cystersów w Wągrowcu (Wieteska: Katalog prałatów i kanoników, s. 59—60).*

⁵ *Tomasz Ciszewski, kanonik łowicki w latach przed 1612—1631, kolejny oficjał łow. po ks. Mikołaju ze Skierniewic (Wieteska: Katalog prałatów i kanoników, s. 56—57).*

⁶ *Jan Ługowski h. Drzewica, dr ob. prawa, m.in. kanonik łowicki od 1618 r., archidiakon od 1632, zmarł w 1641 (Wieteska: Katalog prałatów i kanoników, s. 58—59).*

Praelati et canonici istius **Nobilis** Collegiatae Ecclesiae merito censentur et sunt primi gradus clerici, et ideo quanta dignitate inferiorem civitatis clerum antecellunt, tanto christianarum virtutum splendore ceteris omnibus praelucere vitamque ac mores suos ita componere debent, ut habitu, incessu, sermone aliisque omnibus rebus nil, nisi grave et religione plenum praeseferant eorumque actiones cunctis afferant exemplar bonorum operum ac ad ipsorum venerationem excitent. Monet itaque et hortatur Illustrissimus, ut functionibus ordinum et officiorum suorum, quae ex sacris canonibus aut praescripto statutorum Capituli illis incumbunt, diligenter attendant, frequenter et devote sacra celebrent ac in ecclesia luceant tamquam lucernae ardentes officiis christianae pietatis ad aedificationem fidelium.

[1. *In capitulis tractatus primus sit de cultu Divino*] Quod de ratione cultus Divini et officiis ecclesiasticis primi et praecipui tractatus fiant in capitulis generalibus, libenter hoc Illustrissimus a Venerabili Capitulo intellexit. Ac ut in eisdem capitulis tanto accuratius de iis, quae ad Dei gloriam, de muniis dominorum capitularium et vitae honestate, de bono mensae capitularis, bonorum regimine provideantur iuxta sacrorum canonum praescriptum, paterne Illustrissimus monet et hortatur.

[2. *Absentes a generali capitulo marci 10 puniantur*] Optaret Illustrissimus et omnino expedire ecclesiae censet, ut pro [s. 174] generalibus capitulis vel saltem pro aliquo generali omnes quotannis capitulares conveniant ac de rationibus ecclesiae, a qua fructum et emolumenta percipiunt, simul omnes consultant debitaque officia ecclesiastica Domino Deo exsolvant. Quamobrem statuit Illustrissimus, ut ad generalia capitula singuli convenire teneantur sub poena decem marcarum polonicalium, fabricae ecclesiae applicandarum, huiusmodique poena in proximis generalibus capitulis irremissibiliter exigatur. Qui vero legitimas absentiae suae causas habuerint easque ante conclusionem capituli per confratrem sive per litteras explicaverint, a poena ista sint liberi. Praeter impedimenta autem legalia excusationes frivolae non admittantur.

[3. *Fraterna correctio*] In celebratione capitulorum generalium fraterna imprimis correctio fiat. Dumque de correctione tractatur, exire teneatur primus praelatus, postmodum sequens usque ad ultimum.

[4. *Revisores ad bona mensae*] Ante conclusionem capituli deputentur revisores ad villas Capituli, qui de iniuriis subditorum cognoscent et Capitulo referant, deque ratione gubernationis rei oeconomicae, de litibus et occurrentibus necessitatibus informant. Similiter ad villas et praedia praebendarum capitularium, quoties opus fuerit, deputent et de omnibus pro conscientia sua exquirant.

[5. *De reparandis domibus canonicalibus*] Decreta capitularia de re-

parandis domibus, quia executioni non demandabantur, sed tantum admonitiones quasdam absque ullo effectu subsecuto inter se faciebant: ideo Illustrissimus, habita relatione a suis revisoribus, quid in cuiusque domo reparari oporteat, ad partem istarum ordinationum annotari et illis, quorum interest, intimari mandavit. Hortatur nihilominus Venerabile Capitulum, ut in posterum ad domos praelatorum et canonicorum quotannis deputentur revisores, qui consi- [s. 175] derent, quid refici et reparari debeat, referentque Capitulo ante conclusionem ipsius capituli, ut intra certi temporis decursum, quae reficienda erunt reparentur, appositis poenis ex fructibus praebendarum sumendis et in generali sequenti capitulo detrahendis ac in fabricam ecclesiae convertendis, si elapso praefinito tempore ab aliquo obtemperatum non fuerit.

[6. *Capitula generalia suo tempore celebrentur*] Capitula generalia praeter tempora ordinaria numquam anticipentur, nec in aliud tempus differantur. Alioquin omnia illa extraordinarii capituli acta et decreta nullitatis vitio subiaceant et fructus indebite non suo tempore perceptos restituere teneantur.

[7. *Capitula tam generalia, quam partialia attendant administrationi sacramentorum*] Cura animarum in ista ecclesia, etsi vicariis ex fundatione incumbit, attamen Venerabili Capitulo competit attendere, ut ea recte et ordinate administretur. Quapropter tam in generalibus capitulis, quam etiam septimanalibus, cum usus poscit, non intermittat exquirere, quomodo vicarii ad hoc munus expositi faciant officium suum. Etsi quid contra ritum Ecclesiae vel negligentius ab illis fiat, quam requirit animarum salus, officialis⁷ pro tempore existens in eos debitis poenis animadvertat.

[8. *Capitula septimanalia*] Capitula septimanalia non intermittantur, et in iis distributionum calculus et dispensatio fiat.

[9. *Appellationes a capitulo dominis non denegandae sub poena marcarum 20*] Si quis in capitulis generalibus aut particularibus praelatus vel canonicus velit protestationes et appellationes ad Illustrissimum Lociordinarium interponere, non debet praesidens aut quispiam alter prohibere, quominus admittantur, et in acta Capituli per notarium inscribantur, atque ad postulationem appellantis extradantur sub poena viginti marcarum.

[10. *In capitulo maior pars concludat*] Non liceat praesidenti ex suo, unius vel paucorum sensu [s. 176] concludere, sed de consensu omnium vel maioris partis capituli mandare decreta scribi, exceptis in iure casibus, in quibus minor pars praevalet maiori.

⁷ Mowa o oficjale łowickim, ciągle jeszcze foralnym. Był nim wtenczas ks. Mikołaj ze Skierniewic.

[11. *Votum domini non interrumpatur sub privatione vocis*] In capitulis quilibet ex confratribus habilis habeat in capitulo liberum votum, et nullus ad confusionem alterius votum interrumpat sub privatione vocis activae et passivae per duos menses, salva constitutione synodali provinciali sub titulo de iniuriis⁸, quam Illustrissimus mandat extendi, si quando alicui ex confratribus in capitulo ab altero capitulari contumelia inferatur.

[12. *Almutiis utantur post spatium 6 mensium*] Statutum antiquum Capituli de almutiis dominorum ad executionem Illustrissimus omnino deduci mandat sub poenis arbitrariis, praeter poenas in dicto statuto expressas. Vult autem Illustrissimus omnes et singulos obligari eo statuto post sex menses a die intimationis praesentis ordinationis computandos.

[13. *Hebdomadarius trias missas in septimana canat*] Ad exemplum aliarum ecclesiarum in hanc quoque **Insignem** Collegiatam Ecclesiam cupit Illustrissimus laudabilem illum morem induci, ut hebdomadarii praelati et canonici non modo diebus festis, sed etiam aliquibus profestis in suis septimanis sacra ad maius altare decantent. Proinde ordinat Illustrissimus, ut quilibet hebdomadarius in sua septimana, in qua aliqua festa non occurrerint, duas missas diebus ferialibus, necnon utrasque vespervas dominicis et festis diebus decantare teneatur sub privatione distributionum illius diei. Hebdomadariis ratione missarum tres floreni in singulas hebdomadas dentur.

[14. *Domini non interessentes Divinis officiis nil percipiant*] Consuetudinem, qua domini capitulares distributiones quotidianas qualitercunque in civitate Loviciensis sint praesentes, licet Divinis officiis non intersint, ex integro percipiunt, inhaerendo dispositionis Bonifacii papae VIII⁹ in canone unico [s. 177] de clericis non residentibus, et Concilii Tridentini¹⁰ sess. XXIV, can. 12, penitus Illustrissimus reprobatur et abrogat.

[15. *Absentes a Divinis careant*] Et quia distributiones non pro sola residentia, sed pro interessentia personali dantur et sunt inventae, statuit Illustrissimus et ad executionem deduxit dicti concilii dispositionem, ut nemini in posterum quicquam ex refectionibus quotidianis praestetur eo die, quo in Ecclesia Collegiata statutis horis Divinis officiis non interfuerit. In quo, ut omnis favor et collusio excludatur, conscientias tam procuratoris, quam aliorum accipientium distributiones onerat Illustrissimus.

⁸ Por. *Constitutiones synodales synodorum Metropolitanae Ecclesiae Gnesnensis provincialium [...] studio et opera [...] Stanislai Karnkowski [...] episcopi Wladislaviensis et Pomeraniae [...] redactae, Cracoviae [...] 1579, s. 158.*

⁹ *Papież Bonifacy VIII rządził Kościołem w latach 1295—1303.*

¹⁰ *Sobór Trydencki obradował w latach 1545—1563.*

[16. *Maturo sacro aut Summo aut Rorate intersint, ut participent*] Et ne aliqua inter capitulares dubietas exoriatur de appellatione Divinorum officiorum in hac materia, declarat Illustrissimus ad effectum consequendi distributiones diei interessentiam Divinorum officiorum debere intelligi, quicumque diebus dominicis et festis Summo sacro, diebus vero profestis Maturae vel etiam Summo sacro, in Adventu autem missae Rorate interfuerit. Quodsi quis occupatus Maturae aut Summo interesse non poterit sacro, vel etiam discessurus Lovicio matutino illius diei adfuerit, sive regressus Lovicium vespertinis precibus sive completorio interfuerit et procuratori Capituli fidem de hoc fecerit, pro praesente et interessente censendus erit et habilis ad lucrandas diei distributiones.

[17. *Dies amicorum 20 singulis annis conceduntur*] Ne per maiorem partem anni circa ecclesiam residentibus et interessentibus officiis Divinis continua residentia adeo sit onerosa capitularibus, relaxat Illustrissimus cum praedictis continuo residentibus, ut possint sibi sumere dies recreationis ut vocant amicorum, singulis annis dies viginti cum participatione distributionum, intimata illius diei absentia procuratori Capituli eoque proviso, ut saltem [s. 178] unus vel duo ad ecclesiam praesentes sint, quo tempore ceteri residentes praefatos dies recreationis caperent.

[18. *In Quadragesima etc. dividantur floreni 50, aliis septimanis flor. 30*] In modo dispensandi proventus mensae capitularis censet Illustrissimus sumendum exemplum ab Ecclesia Metropolitana¹¹, ut videlicet certa quota septimanatim inter residentes et Divinis officiis interessentes dividatur. Proinde statuit et perpetuo observandum decrevit Illustrissimus, ut a proximo generali capitulo pro refectionibus quotidianis in Quadragesima, Adventu et infra octavam Corporis Domini quinquaginta floreni in septimana, aliis autem reliquis per annum hebdomadis triginta flor. dividantur.

[19. *Consolationes qualiter distribuendae*] Pro consolationibus dierum festorum Nativitatis Domini ratione strennae, Resurrectionis ratione agni paschalis et Corporis Christi ratione duplicatarum refectionum, pro die Cinerum decem floreni distribuantur inter praesentes. Reliqui autem proventus mensae capitularis pro oneribus solitis et consolationibus generalium capitulorum convertantur.

[20. *Promissio auctionis proventuum*] Cuperet Illustrissimus imitari piaae memoriae praedecessorum suorum exempla in ornanda ista ecclesia et augendis proventibus mensae capitularis, ut tanto plures ad residentiam alliciantur et necessitatibus ecclesiae, sive per applicationem alicuius decimae, sive alias conventiori ratione provideatur. Et ideo cum

¹¹ Archikatedra i kapituła metropolitalna gnieźnińska były często wzorem postępowania dla kolegiaty i kapituły w Łowiczu.